

a "lőre"to "t

helyőrség

IRODALMI-KULTURÁLIS MELLÉKLET

2

Harkai Imre X-ei

11

Egy elfeledett
szabadkai:
Czorda Bódog

14

Maradok

2022. február 19. V. évfolyam 2. szám

Szemtől szemben

regény

SZÉP AMÁLIÁK

(részlet)

És akkor előbb Nagyikindára vezényelték a férjemet, majd 1926-ban átdobtak bennünket a határon. – Miközben félálomban hallgattam ezeket a húsz évvel korábbi történeteket, annyi maradt meg bennem, hogy Amáliát (anyám), az akkor huszonhat éves, ruganyos testű, élénkvörös hajú, parázsló tekintetű fiatalasszonyt szőrös kezű férfiak ragadják meg, magasra tartják, várnak néhány pillanattal, majd átdob-

ják egy kerítés felett. Hosszú, bordó szoknyája beakad a szögesdrótba, egyik cipője visszaesik a szerb királyságba. Nagyot huppan a magyar oldalon a zöld erdőben. Az égen fehér felhők úsznak, bordó szoknyájának foszlányai lebegnek a fel-támadó szélben, vergődnek a szögesdrótba akadva, ahogyan a véres nyál rezeg, nyúlik ki az ember szájából. Kónya Lajost nem így dobták át. Olyannak képzeltem, amilyenek Amália (anyám) leírta, magas, ábrándos arcú férfi volt, természe-

tesen bajusszal. Kék tekintetében kacsák fürödtek, vadkacsák. Mert olyan volt a tekintete, akár egy német délután. És valamiért úgy képzeltem, a német délutánokat folyók szelik át, párban úszó vadkacsákkal. Őt katapultal juttatták át a határon. Messzebb ért földet, majdnem nyakát szegte. Sebtében keresztet vetett, hálát adott Istennek, hogy él. Tekintetével a feleségét kereste, aki boszszankodva nézegette szétfeszlett szoknyáját. Így kezdődött az ő magyarországi életük.

Lovas Ildikó

vezérvess

Sinkovits Péter

Szemle

Felépüléssel
a szépségeket hirdetem,
ti nők, kiket elhagytam.

Ellöksz – ellöködsz.

És múltak az évek,
támasztott csillagok
a virradatban.

Szült élet kockázattal tárgyaltan.
Időzúzó ténfergés.
„Most látlak utoljára” – mondta
egyikük végül
a menekülőnek.

Árnyékok, sorakozó!

A vadász már esélytelen:
várja a tisztás közepén,
megindulna alatta
a tervezett
évadzáró jutalomjáték
lassan húzó örvénye.

Mert akkor,
akkor egyetlenegyszer,
elsuhant
az igaznak vélt otthon mellett,
pedig a nagykapu nyitva,
valaki kertet rendez,
s a tetőn üldögélő kacér angyalok
is megpengetik a mandolinhúrokat.

Az irgalom ott leng valahol,
kötélhágcsóról talán még elérhető.

Olyan közel, mégis olyan messze

esszé

HARKAI IMRE X-EI

Klamár Zoltán

Néha az emlékezés írásra készlet.
Írásra, ami valójában semmin sem változtat.

Mindez töprengés csupán mulandóságunk felett.

Sarokpontok

A kezdet Csantavér, a fontos helyszín mégis Topolya, az álmos vidéki kisváros, belesüppedve a múlt század utolsó harmadába. Az utak porát még jobbára szekerek verték fel, melyek a kora nyári hajnalok a határba tartottak, az alkonyban meg éppen onnan igyekeztek a település valamelyik portájára.

Megismerkedésünk idején szépreményű középiskolások voltunk. Ő még, én meg már. Három év korkülönbség bizonyos életszakaszban nagy idő.

Amikor Gyantár Laci barátom révén találkoztam a nyurga, halk szavú fiúval, csak annyit tudtam róla, hogy Szabadkára jár az építészeti technikumba. Bentlakó volt, így aztán hétfőgeken próbáltuk megváltani a világot. Szinte mindenről véleményt formáltunk, és minden vitatkoztunk! A kezdetek elsősorban irodalmi próbálkozásokról szóltak. Verseket írtunk, szabad-, majd számverseket... Ma is őrzöm a füzetet, amelybe ő is bemásolta néhány alkotását. Egyfelvonásosát elő is adták osztálytársaival, novellája pedig a Magyar Szóban látott napvilágot.

Gyorsan bezzeggé lett! Sokat adtunk szavára, noha nem törekedett társasági véleményvezérré válni közöttünk.

Belgrádba került, az építészeti fakultásra. A nagyváros elkápráztatta pezsgő kulturális életével. Legtöbbször arról

beszél, ami friss élményként megérintette. Történeteit úgy hallgattuk, akár az obsitosokat volt szokás egykoron!

A fiatalság türelmetlen naivitásával oda jutottunk, hogy irodalmi lap indítását határoztuk el! Buzgólkodtunk, mintha csak és kizárólag rajtunk állt volna a megvalósítás lehetősége. Hete-kig töprengtünk a tartalom, arculaton. Aztán kitaláltuk, hogy a lapot Fénypontnak fogjuk elnevezni, mert fényt, színt akartunk vinni a kisváros életébe. Fejlécét a fellelkesült egyetemi csoporttársai tervezték meg...

Általában a nyári hétvégeket tartottuk alkalmasnak a világváltó beszélgetésekre. Szombat esténként a hotel teraszán üldögéltünk, egy pohár vermut vagy sör mellett. Néha zárásig. Punyi, a már életében legendássá lett pincér számos alkalommal tessékelt ki minket, mondván: záróra! Aztán hazafelé, az utcánk végén, Mernyak borbély műhelye előtt, a két akáca közötti kispadon ülve folytattuk a beszélgetést. Sokszor ott hajnalodott ránk.

Gyorsan peregtek az évek. Észre sem vettük, hogy majd két X-szel a vállunkon, a felnőttkor küszöbére léptünk. A nagybetűs élet ekkorra már a szemhatáron lopakodott, Bácska magas ege alatt.

Kutatások

Emberré, felnőtté érésünk egyik kétségtelen jele, számunkra mérföldköve, a tudomány világával való kacérokodás. Elsőként a bennünket körülvevő értékekben merítkeztünk meg. Az a két nyár, amikor felfedeztük a város építé-

szetét, tanyavilágát, döntő fontosságúnak bizonyult. A kutatási élményt annak köszönhetjük, hogy mint a tanyáról szóló könyve bevezetőjében írta: „...a kötelező nyári gyakorlat elől menekültünk a kisváros tervezőirodájának félhomályából.” Mármost ő, Cservenák Lajossal együtt. Okosan akarta eltölteni a gyakorlatra kijelölt időt.

Megkérdezte, hogy van-e kedvünk némi pénzmagért részt venni az építészeti örökség felmérésében.

A munka magával ragadott. Meggyőződésem, hogy az akkor szerzett tapasztalat indított el azon a pályán, melyen életem jó részét töltöttem. Akkor találkoztam a néprajzzal, amely később hivatásommá lett.

No de vissza az első nyárhoz! Mielőtt elindultunk volna, Imre egy szabályos eligazító megbeszélést rögtönzött, kezében a város térképével, melyen megjelölte a tervszerűen kialakított, bejárható körzeteket. Aztán az első napok tapasztalata alapján tagolta a hátralévő kutatási időt, egységekre lebontva a feladatokat.

Naplót vezettünk, amely a fényviszonyokról is tartalmazott feljegyzéseket. Be kellett osztani a harminchat képkockás filmeket. Ezért sokkal alaposabbnak, precízebbnek kellett lenni. Ő alapjáraton az volt, a részleteket illetően is!

Szóval jártuk a várost. Hol itt, hol ott keltettünk feltűnést a rajzolóssal, méricskéléssel, fényképezéssel. A hónap elillant, a munka pedig a következő évben, 1972 forró, aszályos nyarán folytatódott. A tanyavilágot, vagy ahogy Topolyán mondják, a szállásokat jártuk. Megint csak térképpel, eltervezett rend szerint kerékpároztunk a dűlőutakon.

Mindig volt megbízólevelelünk, mert a rend éber őrei figyeltek mindent és mindent. Az egyik hétvégén már éppen befejeztük az aznapra és arra a hétre tervezett kutatómunkát, amikor nem várt izgalom elé néztünk. Hazafelé tartva, a város alatti vendéglőhöz érve egy motoros rendőr állt meg mellettünk. A filmeket követelte, mondván: jelentették, hogy hidakat fényképeztünk a szállások között. Imre próbálta győzködni, hogy a tervezőiroda megbízásából ügködünk. Ám mindez semmit nem ért. Ekkor azt javasolta, hogy a filmeket a bűnügyi laborban hívják elő. Szerencsére a rendőr rábólintott az ötletre. Időbe telt, míg az egyenruhás visszahozta őt a teljes előhívott anyaggal.

Aztán évekre elváltak útjaink: ő befejezte, én elkezdtem az egyetemi tanulmányokat. Ki-ki a maga feladatainak próbált megfelelni, majd egy újabb bő X-szel a hátunk mögött, ismét közös kutatások, könyvek következtek.

Megint nyarakat kell emlegetnem, méghozzá magyarka-

nizsaiakat. A Tisza-parti táborok idején nyílt alkalmunk együtt dolgozni.

Örökségmentés

1983-ban jelent meg a *Temerin népi építészete*, amely meghozta számára a szakmai elismerést, majd 1991-ben napvilágot látott a *Topolya építészete* is. Ahogy a kutatás, úgy a könyv is átfogta a kisváros építészeti hagyományait. A népi építészet mellett a parasztpolgári is tág teret kapott benne.

Kiváló szakmai kapcsolatait kihasználva még 1991-ben megjelent az általa válogatott *A Vajdaság népi építészete* című kötet a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiadványsorozatában, közreadva a vidékünkön akkor folyt kutatások szétszórtan, lapokban és folyóiratokban megjelent eredményeit.

A század utolsó évtizede igen termékeny időszaka volt életének. Ekkor írta jelentős összefoglaló művét, a *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben* címűt (1995), amelyben a lakóház struktúráira helyezte a hangsúlyt. Módszerével sikerült a korábbinál jóval árnyaltabb képet festenie a Kárpát-medencében lakó magyarság házvidékeiről.

Tervszerűen vállalt feladatokra 1996–97-ben a magyarkanizsai Veszendő Értékeink Nyomában elnevezésű nyári táborok idején került sor Adorjánon és Martonoson. Érdekesen, izgalmasan teltek a nyárközépi sokadalmak. Rendszeres vendége volt az eseménynek, építészeti hagyományokról, majd kutatásmódszertanról több ízben tartott előadást. Aztán célirányosan kidolgozott, kérdőívekre épülő terepmunkák következtek.

Majd a kérdőívek adataira alapozva elkészült az *Adorján népi építészete* (1997) kötet, ahol egy falu épületállományán belül bizonyította elméletének igazságát, módszerének használhatóságát, egyszersmind a strukturalista tipológiai vizsgálat eredményességét.

Rá egy évre, 1998-ban már a *Topolya mezőváros tanyarendszere* című könyve jelent meg. Elhelyezve térben és időben a határbeli gazdálkodási telep-helyeket, bemutatva a paraszti hagyomány szívós, meg-megújuló példáit.

Szerkesztője és szerzője is a *Topolya monográfiája 1750–1945* című kötetnek 2001-ben. Valójában ennél a többszerzős összefoglalásnál mutatkozott meg a rá oly jellemző integráló, tudomány-szervező magatartás.

Végül, nem sokkal halála előtt foglalta össze a tartomány magyar lakosságának népi építészeti hagyományait, *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* kommentárkötetében (2003).

Idejét racionálisan beosztó kutató, oktató volt. Pesten és Szabadkán, nem középiskolás fokon, építészetet tanított. Tanulmányai, könyvei avatott szakmai jártasságát tükrözik, műveit sok néprajzi tanszéken a kötelező olvasmányok között találjuk.

Topolya sokat köszönhet neki a műemlékvédelem terén kifejtett munkás-

Introspekcio

VAJAS KIFLI

Flament Krisztina

Harkai Imre (1952. 11. 1. – 2004. 1. 11.)

sága okán is, hiszen mára pótolhatatlan épületek lettek volna az enyészeté, ha nem irányítja azokra a kisváros vezetőinek figyelmét. A tájház 1984-ben került községi tulajdonba, majd a kovács- és bognárműhely következett 1986-ban. A szélmalom hosszabb és regényesebb történet, hiszen megvétele 1976-ban történt, ám az áttelepítés csak 1984-ben valósult meg. A próbaörlésre pedig 1987-ben került sor.

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy nem akármilyen teljesítményről van szó. Másutt kiemelt intézményes háttérrel – főként szabadtéri néprajzi múzeumok szakembergárdájának összehangolt tevékenysége eredményeképpen – valósultak meg hasonló munkák. Ezek a berendezett épületek napjainkban is látogathatók.

Mindez csak egy szegmense a műemlékvédelmi tevékenységének, hiszen Topolyán a helyi viszonylatban jelentős épületek rekonstrukciója szintén az ő nevéhez fűződik. Ilyen a zsidó hitközség épülete, melyben a városi könyvtár kapott helyet, és a Kray-kasztély, amely visszanyerte eredeti díszzeit, és ma a város múzeumának ad otthont.

Részéről így zárult a huszadik század sokadik X-e.

Hiánygyarapodás

Sosem gondoltam volna, hogy a hiány is gyarapodhat. Harkai Imre öt X-szel a háta mögött távozott. Emlékét idézve, nemléte jószerével még ma is felfoghatatlan. Ahogy sorjáznak az esztendőik, egyre halványodik alakja, de nem halványodnak tudományos eredményei. Sőt! A róla, munkásságáról szóló korábbi emlékezések számomra valójában a hiányt gyarapítják, az űrt tágítják, amit maga után hagyott.

Eredményei, megállapításai ma is érvényesek, további vizsgálódásra, elemzésre ösztönöznek. Itt utalok új-fent egyik legfontosabb munkájára, amelyben áttekintette a Kárpát-medence házrendszereit. Ez a munka azért fontos, mert a szerző új szempontok szerint vizsgálta a kérdést. Hangsúlyozta, hogy műve nem a történelmi

megértést szolgálja, hanem házrendszerek képleteit állítja fel egy adott területre vonatkozóan. Új utakra lépett. Kutatási módszerére alapozott az elméletével, választ adott arra a kérdésre is, hogy mitől lesz sikeres egy-egy háztípus a vonatkozó területen, és miért építenek variánsokat a kérdéses terület más-más etnikumhoz tartozó lakói.

Ez egy merőben más szempontú elemzést mutat. A hagyomány nem kötötte gúzsba a gondolkodásmódját. „Mert-hogy a hagyomány az éppen a hagyománnyal való foglalatosság, nem pedig egy tárgy, amelyet ünnepélyesen megfogdosunk, majd a sarokba teszünk. A hagyomány megértése meg is változtatja őt magát” – olvashatjuk Esterházy Péternél.

Az életművek egyik jellemzője, hogy néha-néha megfélekednek róluk. Majd jönnek újabb generációk, melyek megint felfedezik maguknak

a korábban elfeledettet, hogy reá építve további tudományos eredmények szülessenek.

Hiszem azt, hogy az ő hiányának is ez a sorsa, jussa.

Epilógus: a hiányzó ikszek eredője

Éppen tizenhét évvel ezelőtt – majdnem két X-nyi idő –, egy hideg januári napon, Aszódon ért utol a tragikus hír: Harkai Imre nincs többé. Önszántából szállt be Kharón ladikjába. A mogorva révész, ott a Sztűx partján, végigmérte barátomat, és a feléje nyújtott oboleszra fejét rázva annyit mondott: – Te már megfizetted szolgáltatom díját. Azal ellökte a parttól a ladikot, és szótlanul evezni kezdett. A tervezőmérnök elhelyezkedett a csónak orrában, kisé szomorkás mosollyal nézte a ködbe burkolódzó túlpartot, az ismeretlent, ahová tartott. Hallgatta az evező után loccsanó víz hangját.

Nem kérdezett, mert tudta, hogy Kharón úgysem válaszolna.

Gyerekkorom kedvelt ozsonnája volt a patkó alakú kifli. Nagy megvajazta, megszóta, megszórt pirospaprikával, majd egy szalvétába csomagolta. Tett mellé egy szem piros, mosolygós paradicsomot, és már indulhattunk is a Balaton-partra!

A síófoki móló vitorlás kikötője az egyik kedvenc helyem, amióta az eszemet tudom. Ide jöttünk ki Nagyival elkölteni azt az ozsonnát. Előtte persze gondosan megszemléltük a vitorlásokat. Megvan-e mind, ki ment ki éppen a nyílt vízre, itt van-e a „Kishamis”, Széchenyi hájója, vagy megint átruccant a füredi kikötőbe? Vannak-e ismerősök, akikkel lehet pár szót váltani, mennyien horgásznak, és fogtak-e már aznap a boton kívül halat is, vagy csak hihetetlen horgászalandjait mesélik egymásnak, hogy vidámabban teljen az idő? Izgalmas történések ezek egy gyereknek. Nekem legalábbis az volt. Azután kerestünk egy helyet a mólón, és jöhetett a lukulluszi lakoma!

Szedtetek már kertből friss, harsogóan piros paradicsomot? Amikor elválk a száráról, megpillantod azt a kis zöld pontot. Az origót! Tedd az orrodhoz! Az a semmihez sem hasonlítható illat nekem a nap, az élet, a természet, a világmindenség értelmének az illata, egy kis zöld pontba sűrítve. Nem tudom megmagyarázni, de amióta először megéreztem ezt az illatot, mindig valami szeretetteljes nyugalom árad szét a lelkemben. A világ körforgásának illatát szívom magamba. Azt jelenti, hogy rend van az univerzumban, kérem alássan!

Most itt nyaralhatok a móló melletti hotelben. Szokásom szerint reggel is kimentem a partra. Korán volt még, csak egy horgász bácsival találkoztam, aki bőséges zsákmány reményében kukoricát szórt a vízbe, amely tevékenységét néhány „Tás” érdeklődve figyelte. A kékeszöld vizet enyhe szellő fodrozta, a fátolyfelhős égen utat követelt magának néhány napsugár. Az északi part dímbes-dombos vonalai azért még így is jól látszottak. Irány- és igazodási pontként – a távolban – méltóságteljesen és rendíthetetlenül ott áll a tihanyi apátság. Béke, csend.

Két éve – de immár túl a világjárvány embert próbáló harmadik szakaszán – nem voltam itt. Nagyon hiányzott már ez a látvány, ez a színekavalkád, ez a nyugalom. A Balaton igenis gyógyvíz! Itt találkozik a

föld az éggel, s mivel mind az öt elem itt együtt van, kisimulnak tőle a lélek összekuszálódott ráncai. Meggyógyulsz.

De ami számomra az egyik legfontosabb, hogy ezen a titkos partszakaszon alig vannak emberek. Csak csend, béke, nyugalom. Átadhatom magam a nap legfontosabb feladatának, az édes semmittevésnek...

A naplemente égi színekavalkádja ismét a parton talál. Séta az esti mólón, majd a „titkos” partszakaszon lekucorodom a kövekhez, közel a vízhez. Mellettem – tisztes távolban – egy anyuka a kamasz lányával és egy házaspár a padon. Mind a négyen közel egy órán keresztül a nagyon okos telefonjukat... (itt egy csúnya szó következik). Mint az (an)droidok...

Amikor körülöttünk annyi apró kis csoda történik. Ilyenkor hallgatni kell a kövekhez csapódó hullámok énekét és az esti kabócaconcertet. Látni kell a túlsó part folyamatosan felgyúló fényeit, mint megannyi csillagot. A palóznaki templom kivilágított tornyát, amely iránypont a sötétben. Észre kell venni a lassan tovaúszó áfonyás habcsók színű felhők között az első felragyogó csillagot. „Nézz rám! Itt vagyok!” Úsztal már a csillagos ég alatt? A vízzen visszatükröződő csillagfényvel eggyé válsz, parányi része vagy a Tejtűnek s vele együtt a nagy egésznek.

Hallanod kell a jelzőfények között a kikötőbe igyekvő vitorlások suhanását, hogy legénységükkel együtt mielőbb nyugovóra térhessenek. Megszámolni a kisebb csapatokban a nádasba repülő vadkacsákat, hullócsillagot felfedezni...

Hosszú és unalmas téli estéken csak behunyom a szemem, és látom a képeket, érzem az illatokat, amelyeket a parton magamba szívtam.

Még két nap, aztán vissza kell mennem a fővárosba. Nem akarooooo!!!...

De az biztos, hogy első dolgom lesz elmenni a pékségbe, ahol újra sütnék ilyen patkó alakú, „retró” kiflit! A piacon keresek egy kedves nénit, és veszek tőle harsogóan piros paradicsomot, de előtte persze jól megszimatom! Otthon megvajazom a kiflit, megszórom, megszórom pirospaprikával, és harapok hozzá a paradicsomból!

Ezt eszem majd ozsonnára meg vacsorára meg reggelire meg tízórára meg...

2021. július, Siófok

Introspekcio

novella

KESERÉDES

Csak a múlt teszi édessé a keserű valóságot.

Szürke, unalmas, élehetetlen lakótelepeken át haladt a busz, didergő házak között. Az ablakokon a redőnyök félig felhúzóva, nehogy kiszökjenek az éjszakai álmok. Közeledett a házukhoz, megállt, és nézte az épületet. Rájött, hogy életében először nézi meg alaposan. Eddig olyan természetes volt, hogy ott van a ház, ott laknak benne, néha cserélődnek a ház lakói, de ők maradnak. Fájdalmat érzett. Itt fognak felnőni a gyerekei. Nélküle. Élehetetlen környezetben. Amikor együtt volt a család, még élhető volt. Élehetetlen terek, nyomorult emberek között. Ezt nem ő mondta. A felesége.

Megnyomta a kapucsengőt, amelyre még az ő neve is ki volt írva. Hosszan nyomta, várta a kapu berregését, semmi. Még egyszer, még egyszer, még egyszer. Nem volt válasz.

Néha jött egy régi, ismerős lakó, bejössz, kérdezték, de ő csak bólintott, aztán valami olyasmit motyogott, hogy biztosan nincsenek itthon, és csöngetett tovább.

Fél óra múlva abbahagyta.

Tudta, hogy otthon van a felesége meg a gyerekek, és azt is tudta, hogy tudja, hogy ő ma keresi. (Még jó, hogy keresi, karácsony van.) Előző nap beszélt vele telefonon, természetesen a gyerekeknek nem adta oda a mobilt. A gyerekekkel akkor tudott beszélni csak (kivéve a kétheti kapcsolattartást), ha kikönyörögték, vagy ha betegek voltak, és ő vitte valamelyiket az orvoshoz, aztán meg haza, a bérelt lakásba. Ha csak egy kis megfázás volt, vagy egy kis gyomorfájás, akkor ott aludhatott a gyerek, és másnap reggel ő vitte óvodába. Amikor megszülettek, nem gondolta, hogy egyszer azok lesznek a legboldogabb napjai, amikor valamelyik gyerek beteg lesz, és csak így lehet apa-lánya, apa-fia kapcsolat. Ugrás az ágyba, és mire felébred a kisgyermek, kész van az „apaleves”, zöldborsós csirkeleves, egy kis galambhusival. Utána meg a közös mesélés és a mese utáni álmok, és mire hajnalban felébred, már meg is gyógyult.

Most meg itt áll a lépcsőházajtó előtt.

Jó, ha nem engedi be, akkor jöjjön a B terv.

Hátrébb lépett, nézte fent az ablakaikat, mintha meglebbent volna a függöny. Szóval nézi őt az asszony. Fázott. Jó lett volna fent lenni, ülni a melegben, pirítóst enni, forró teával, nézni, ahogy a tetőablakot belepi a hó, és a rászálló varjak csipketerítőt taposnak rá. Visszament a lépcsőház elé, levette a bakancsát, belerakta a zoknijait. A bakancsot az ajtó mellé, a sarokba rakta.

Akkor jöjjön a vezeklés.

Megfogadta, legyen akármi-lyen idő, harmincháromszor kerüli meg a házat.

Jó harminccentis lehetett a hó, hideg fájdalom nyilallt a talpába, amikor belelépett. Hasította a szűz havat, jó három méterrel a ház fala mellett haladt, hogy ha az asszony lenéz, lássa őt. Tudta, hogy nézi a felesége. Megkerülte a házat, felnézett, meglebbent a függöny, de nem látta az asszony arcát. Tett egy újabb kört, ugyanaz. Néha felcsöngetett, de semmi.

Róttá, csak róttá a köröket, már nem érezte a hideg fájdalmat, nem érezte a lábát, olyan volt, mintha a hó felett suhanna, mintha egy hósuhanó lenne, már nem nézett fel az ablakra, nem csezengett, már nem is az asszonyért suhant, nem a gyerekeiért, csak önmagáért, az elrontott életéért vezekelt. Nem tudta, hogy mikor állt meg, megvolt-e a harminchárom vagy talán több is. Lihegett és fázott. Visszatámolygott a lépcsőház elé.

Állt a lépcsőház előtt, és hiányt érzett, de nem tudta, minek a hiányát. Aztán rájött.

Eltűnt a bakancsa.

A buszmegálló mellett állt egy kínai kereskedés, de nem jutott eszébe, hogy vegyen egy cipőt. Valahogy hazajutott. Otthon forró vizet engedett a lavórba. Vehe-tett volna forró zuhanyt is, állhatott volna a forró víz alatt órákig, de most valahogy a lavór vonzotta. Családot szeretett volna, újra a régi családot, és most a családról a nagyapja jutott eszébe.

Ahogy esténként fáradtan leült a nyári konyhában, és a nagyanyja viszi neki a lavór forró vizet, hogy kiáztassa a lábát. Ahogy a tiszta vízben megjelennek az első koszos csipkék, elkezdnek gomolyogni, mint valami ősvilág-robbanás, aztán beáll a koszos csend. Szürke víz a hóféhér lavórban. Az ősvíz. Aztán a nagyanyja a lavór mellé rakja a törülközőt, hogy nagyapa arra rakja a lábát, elviszi a lavórt, tiszta vizet hoz, és így cseréli mindaddig, amíg nem marad kristálytisztá. Közben önt néhány kupicát, megérdemli.

Ült a férfi, áztatta átfagyott koszos lábát a lavórban. Kicsérélte a vizet. Belerakta újra szétfagyott lábát. Égő fájdalmat érzett, és háttartalan boldogságot, hogy megjárta a maga kálváriáját.

Otthagytta a konyhában a vizet, befeküdt az ágyba. Egyedül. Felhívta a volt feleségét, hátha.

Az első mondat a legfontosabb, gondolta, amikor felhívta a mobilon. De a felesége meglebbent.

Láttalak.

Akkor miért nem engedted be? – kérdezte a férfi.

Kíváncsi voltam, hogy betartod-e a szavad.

Betartottam.

Hallgattak. A férfi érezte, hogy a nő most vár tőle valamit, talán azt az egy mondatot, amin napok óta gondolkodott, és érezte, hogy a nő is azt érzi, hogy ő vár tőle valamit.

Szeretlek, mondta a férfi, de ahogy kimondta ezt az egyszerű szót, rájött, hogy ennél többet

kellett volna mondania, egyszerűen, ez nem egy mondat.

Ennyit tudsz mondani? – kérdezte csalódott hangon a nő.

Ebben benne van minden, ha jelzőt tennék hozzá, kevesebbet jelentene, mondta a férfi, tudod, hogy a jelző kicsinyít, de ha akarsz, akkor azt mondom, hogy nagyon szeretlek, örökké szeretlek, jobban, mint...

Itt elhallgatott. Elakadt. Nem ezt az első mondatot akarta mondani.

Na látod? Megint oktatsz. Nem az egyetemen vagyunk, ahol taníthatod azt a sok kis kurvát! Ezt utáltam benned, hogy mindig tanítani akartál! Mindig te akartál felül lenni! Te akartál lenni a testi és a lelki hős! Erőt fitogtatni! Irányítani! Ennyit tudtál!

A nő elkezdett köhögni.

Ne kiabálj. Látod, amikor kiabáltál, ordítottál, mindig elkezdted köhögni. Nyugodj meg. Szenteste van. Nem mellesleg azért lett két szép gyerekünk.

A nő tovább köhögött.

Ne haragudj. Nem akarok többet irányítani. Kezdjünk mindent előlről, ha akarsz, te irányíthatsz.

A nő abbahagyta a köhögést. Látod! Most is gyenge vagy. Nekem nem kell gyenge férfi.

Drágám, ma már vezekeltem, amit én csináltam, azt csak erős férfi teszi meg, mondta a férfi.

Vagy bolond, mondta a nő, de a hangjában már volt egy kis kedvesség is.

Akkor leszek a bolondod, udvari bolondod, csak engedj be, engedj be, ha arra járok, nevetett a férfi.

Mit akarsz? Csak a gyerekeket akarsz, vagy tőlem is akarsz valamit?

Azt akarom, hogy hangosítsd ki a telefonodat, és három napig ne kapsold ki. Legyen mindig melletted. Hallani akarlak. Te meg érezni fogod, hogy ott veled vagyok.

Te tényleg bolond vagy, mondta a nő, akkor engem nem tud elérni senki.

Nem érdekel, mondta a férfi. Ha én sem tudlak elérni, ne érjen el senki. Ha én sem tudlak megérinteni, ne érintsen meg senki. Vagy ha megérint, halljam én is. Három napig össze leszünk kapcsolva: Én hallak téged, te hallasz engem.

És miért hozzak én ilyen áldozatot? – kérdezte a nő, most már csendesebben.

A gyerekeidért, mondta a férfi. Utállak, mondta a nő, kicsit durcásan, mindig velük élsz vissza, és lecsapta a telefont.

Újra tárcsázott. Az asszony csak ennyit mondott, jó, akkor három nap. Három nap hallgathatsz. És nem kapcsolta ki a telefont.

A férfi hallgatta, ahogy a felesége mesél a gyerekeinek. Hallgatta a gyerekei édes hangját, ahogy az egyik azt akarja, hogy a Hüvelyk Matyiról meséljen, a másik meg

tárca

BÉCS

– Kislányom, nagy újságom van – mondta egy reggel anya. – Megyek Bécsbe.

– Bécsbe? Jaj, de jó, akkor már csomagolom én is a kisbőröndöm – válaszoltam.

– Féltreértetted – felelte anya. – Nem te méész, én megyek, és a nővérem. Tudod, a nővérem lánya férjhez megy, neki veszünk menyasszonyi ruhát. Ez a program ovisoknak, mint te, unalmas. Te itt-hon maradsz apával.

Sírásra görbült a szám. Nem tudtam pontosan, mi az a Bécs, csak azt, hogy távol van, és biztos jó hely lehet, ha a felnőttek ilyen izgatottan készülődnek.

– Különben is – folytatta anya –, mi történt a múltkor, amikor a Vereckei-hágóra vitlek volna? Beteg lettél, ott rostokoltunk az ungvári szállodában.

Igen, arra jól emlékeztem. Egész nap a tévét bámultam, a *Nu pagagy* farkasa ugrált a képernyőn, közben anyám és a nővére veszekedtek.

– Orvost kellene hívunk – mondta anyám. – Látod, nem megy le Klári láza.

– Ugyan már, túlaggódod – nyugtatta a nővére. – Teszünk Klári homlokára vizes borogatást, elmúlik.

– Mondtam én, hogy nem jó ötlet a férjem nélkül lenni – melázott anya. – Gyuri ezt is megoldaná.

– Elfelejtetted, hogy a férfiak mind gyógy pedagógiai esetek? – csattant fel élesen a nővére. – Egy se normális.

Aztán csezengett. Egy orosz doktor nő állt az ajtóban, kezében hatalmas injekciós tűvel. Nem félttem tőle, inkább örültem neki, hogy jobban leszek, és anya és a nővére nem fog veszekedni.

– A doktor nő vajon honnan tudta, hogy beteg a gyerek? – kérdezte anyám nővére. Vészjóslóan nézett anyámra.

– Biztos a folyosóügyeletes jelentette neki – mondta anyám szokatlanul könnyedén.

azt, hogy a Tündér Laláról. Kiegyeztek a Hókirálynőben. És halotta, ahogy elalszanak a gyerekek, és ahogy a felesége leteszi a telefont az éjjeliszekrényére, ahogy leveszi az ingét, hallotta a melltartó kattanását, ahogy lecsúszik a bugyi róla, és ahogy bebújik a paplan alá, és szuszogva elalszik.

Ott maradt a maga csendjében.

Nem tudott elaludni.

Kiment a konyhába, akkor vette észre, hogy a lavór víz, amiben áztatta a lábát, még mindig ott van. Fekete volt, fekete víz, ahogy jött haza bakancs nélkül, bedzsuvásodott a lába. Mintha a teljes élete ott lett volna abban a lavór vízben. Megremegett. Legutóbb akkor remegett víztől, amikor elfolyt az asszony magzatvize. Ott ült az ágya mellett már órák óta, néha a hasára tapasztotta a fülét, már készülnek, mondta. És akkor

Tóth Eszter Zsófia

– Na jól van, ti maradjatok a szobában, én sétálok kicsit, ha már külföldön vagyunk – mondta anyám nővére, és elment.

– Klárikám – simogatta meg anyám szeretettel a homlokom. – Én hívtam ki az orvost, de ezt ne mondd a nővéremnek.

És én megőriztem a titkot. – Na ne sírj, Klári, hozok neked Bécsből finom édességeket – mondta anya, mielőtt elindult.

Így is történt. Az erdei gyümölcsös nyalóka ízét ma is fel tudom idézni, negyven év távlatából is. Ahogyan a prospektust is, amelyet sokat nézegettem. Csupa ismeretlen termék volt benne, Fa szappan, Impulse és Limara dezodor.

– Anya – mondtam harminc évvel később –, van itt egy lehetőség. Elmehtnék három napra Bécsbe egy konferenciára. De mi legyen Palival? Még csak ötéves, nem szeretnék nélküle lenni ilyen sokáig. Anya, kijönnél velünk? Én, az unokád és te, Bécsben.

– Nem jó ötlet – mondta anyám. – Hogy bírná az unokám az utazást? Mi van, ha beteg lesz, mint te?

– Anya, én szeretném kivenni.

– Mindig is makacs voltál, most is az vagy. Meg fogod bánni ezt – viharzott el anyám.

– Anya, nézd csak – mondta a fiam már Bécsben. – Itt van olyan Bob the builder legó, ami otthon nincs. Megveszed nekem?

– Persze, Palikám – mondtam. – És ezt bevisszük a konferenciára, ott hátul csendben eljátszol vele, amíg tartom az előadást. Ügyes fiú leszel, ugye?

– Igen, anya, de megmutathatom majd neked, ha kész vagyok?

– Persze.

Így is történt minden. Este a hotelszobában Pali már az építőköccakkal játszott, amikor én bekapcsoltam Falcótól a *Vien-na callingot*, és úgy éreztem, minden rendben lesz velünk.

elfolyt a magzatvíz. Ő életvíznek nevezte. Aztán előbújt a fia, utána meg a lánya. Most állt ott a konyhában, nézte ezt a fájdalomvizet, szenvedésvizet, nyakában a mobil, és hallgatja az asszony szuszogását.

Nincs bűn, nincs bűnhődés, nincs vezeklés, nincs bocsánat és nincs megváltás.

Kiöntötte a vizet a vécébe, azt hitte, ezzel kiöntötte a múltját is.

Három napig hallgatták egymást. Nem szóltak egy szót sem, csak hallgatták, hogy a másik mit csinál. Amikor letelt a három nap, a férfi precíz pontosan tudta, mikor kezdte el mezítláb a havat taposni, beleszólt a telefonba.

Hazamehetek? – kérdezte.

Most haza, aztán majd meglátjuk.

Ja! Hozzál tejet! Magyar. Kókárdásat.

A gyerekek azt szeretik.

WEÖRES SÁNDOR

A Muraközi utcában, egy keskeny házban lakott Weöres Sándor és felesége, az ugyancsak kiváló költő Károlyi Amy. 1972-ben költöztek oda. Egy alkalommal Tóth Éva költő és műfordító barátnőm vitt el hozzájuk Eliseo Diego kubai költő társaságában. Éva fordította a verseit, és egyik költeménye szerepelt az *Embernek fia* című spanyol–latin-amerikai első önálló estemben. Nagyszerű este volt.

Távózáskor valamelyik kerti fáról leszedtem egy darab kérget, beletettem egy papírba, és ráírtam, hogy Weöres Sándor fájáról való, 1980. november 10. Emléket akartam elvinni magammal, valamit, amihez jártában-keltében köze lehetett.

Annyira szerettem a verseit, olyan csodának hatott, hogy náluk lehettem. Ott ültem a nappali szalonjukban, tiszteltetőn, Weöres és Károlyi Amy társaságában, és hallgattam őket. Igaza volt Jancsó Adrienne-nek, amikor a vele való első találkozásunkat emlegette, s a viselkedésemet jellemezte: most is úgy éltem meg ezt a helyzetet, mint egy kislány. Nem tehetek róla, így hat rám az ilyenféle találkozás, ilyen vagyok azokkal, akiket nagyon tisztelek. Ültem Weöreséknél megilletődve, csodálkozva, álmélkodva... Szeretem okos emberek beszélgetését hallgatni, soha nem akarok feltétlenül, okoskodva bekapcsolódni egy társalgásba. Irodalomról, fordításról volt szó. Weöres általában megren-

delésre fordított. A minap olvastam egy tréfás történetet, amelyet Sumonyi Zoltán költő, a Rádió hajdani irodalmi szerkesztője tett közzé. Weöres Sándor 1978–79 táján kapott egy Rusztaveliről elnevezett nagy grúz kitüntetést a fordításáért. Zoltán a Társalgó műsor számára akart egy anyagot, s kiment hozzá, hogy beszélgessenek erről. Az interjúnak kétszer futottak neki, mert először Sándor elmesélte, hogy: Szabó Lőrinc hozta a fordítandó anyagot, a mintegy ezersoros grúz eposzt, mert mint mondta, utálta, és közölte, hogy „fordítsam le, mert nekem úgyis mindegy”. És akkor Sumonyi kérte, hogy Sándor, ezt vegyük fel újra a Szabó Lőrinc-komment nélkül. Weöres ismét hozzáfűzte, hogy: „Szabó Lőrinc nem is utálta annyira az egészet, mint én.”

Weöres a történet szerint öltönyben, nyakkendőben ült ott a fogadószobában. Amikor én először jártam náluk, akkor is a kanapé sarkán, öltönyben, nyakkendőben ült, mint egy kis manó. Később este búcsúztunk, kikísérték bennünket. Akkor tettem el azt a bizonyos kis fakérget emlékébe.

Nem sokkal később az Egyetemi Színpadon megbízást kaptam a Hétfői irodalmi estek megszerkesztésére. Az első esetet a Nyugat harmadik nemzedékének szenteltük. A nemzedéktársak, Jékely, Radnóti, Kálnoky, Csorba Győző, Vas István, Rónay György írásai mellett Weöres verse is elhang-

zott a harmadik nemzedékről. Ezen az esten Jancsó Adrienne is szerepelt, de a híres *Harmadik szimfóniát* én mondhattam el. Ez Weöres nagy verse, s Adrienne nem ellenkezett, hagyta, hogy elmondjam. Hálával tartozom ezért. Ott ült a nézők között Weöres és Károlyi Amy is. Erre az előadásra Török Tamás rádiórendező, aki barátságban volt Weöressel, készítette fel, sokat beszélgettünk a versről.

Szerkesztői tervem szerint az est végén a nemzedék tagjai közül, akik megjelentek, feljöttek a színpadra, és felolvastak a műveikből. Amikor telefonáltam Weöresnek, s meghívtam, felkértem az estet záró vers elmondására is, meghallgatott, igent mondott, de kedvesen jelezte, hogy Amy is a nemzedékhez tartozik, és kérte, ő is legyen benne a műsorban. Megható volt, ahogy a nagy vörös függöny elé kézen fogva kijöttek, és a színpadi fényben zavartan hunyorogva felolvasták egy-egy versüket. Weöres Sándor mindig olyanak tűnt, mint egy bájos gyerek.

Miután meghallgatták a sorozatom első műsorát, a *Csak ami elemi, az maradvány* című egyetemi színpadi estet, kicsit közelebb kerültem hozzájuk. A *Harmadik szimfónia* elhangzása után dedikálta nekem néhány könyvét: *A teremtés dicsérete*, a *Hideg van*, *A kő és az ember*, a *Harmincöt vers*, *Az ének árnya* örzi aláírását: *Havas Juditnak Szeretettel, barátsággal Weöres Sándor*. Idősebb fiamnak, Miklósnak dedikálta a *Ha a világ rigó lenne* kötetet. Nagy kincsévé őrizte azóta is.

Gyermekműsoraimba is többször eljött velem. Először Dorogi Zsigmond, a Rádió irodalmi osztályának vezetője segített a meghívásban. A *Ha a világ rigó lenne* című műsoromat nagyon szerettem, most is szívesen előadom, ha meghívják, mert nagyon kedvesek, ritmikusak azok a versek, amelyek, tudvalevő, nem kifejezetten gyerekeknek íródtak. Domoikos Mátyás válogatta a *Magyar etűdökből* meg a *Harminc bagatellből*, amikor Weöres Sándor, mint más költőtársa is, szilencium alá kényszerült. A kiválasztott verseket a *Ha a világ rigó lenne* és a *Bóbita* című kötetekben tették közkinccsé. Weöres egyébként köztudottan nemigen szerette a gyerekeket.

Egyszer az én kérésemre is eljött a Váci Utcai Általános Iskolába. Felhívtam telefonon, és elvállalta a találkozót. Amykával is beszéltem, ő csak azt kérte, hogy ha vége a műsornak, mondjam meg a taxisofőrnek, hogy egyenesen a Muraközi utca 10.-be kell mennie. Azt is a lelkekre kötötte, feltétlenül közöljem a sofőrrel, egy kocsi előtt sem állhat meg.

Nem is gondoltam arra, hogy Weöresnek ez a gyöngéje. Legendák keringtek arról, hogy amikor tatarozták a házat, akkor – irodalmi körökben mesélték talán – megbeszélte a munkásokkal, hogy milyen italt vigyenek neki; az ablakból egy kosarat leengedett a pénzzel, majd a zsákmánnyal felhúzták. De ahogy az első találkozásunkra emlékeztem, csendes volt, s mint egy mosolygó Buddha ült egész este a kanapén.

A Váci utcában verset is mondott, a *Macskaindulót*. Hihetetlenül magas hangon beszélt, szinte fejhangon, s tán ezért, amikor elkezdte, „*Kurrogj, kurrogj, kormos macska...*”, mi tagadás, a gyerekek hahotáztak. Mivel alacsonyabb volt nálam, mögé álltam, és in tettem, hogy nyugalom. Szerencsére ő nem vette észre. Átszellemülten mondta a versét. Nem beszélgetett szinte senkivel, mosolygott, a gyerekektől távol tartotta magát. Aztán taxi és haza, Amyka intelmei szerint. Nagy megtiszteltetésnek éltem meg minden egyes hasonló találkozót a pódiumon.

Az őt körülvevő irodalmi szerkesztők, irodalmárok nagyon sokat tettek azért, hogy ne csak gyerekköltőként ismerjék, hanem a felnőtt olvasóközönségnek szánt írásait is, drámáit is elismerjék. Domoikos Mátyás, Kenyeres Zoltán, Lator László, valamint Csernus Mariann színésznő is, aki előadta a nagyszerű *Psychét*.

Weöres személyisége különös volt, nem nagyon érdekelték az irodalmi élet zörrenései; nem panaszkodott. A mai magyar irodalomban, a 21. században, az alkotók közül sokan szeretnek beszélni a mellőzöttségükről, valós vagy vélt sérelmeikről, de ő csak a belső tájakkal foglalkozott. Világéletében csodagyerek maradt. Gondoljuk el, milyen nagy dolog, hogy a 16 éves Weörestől engedélyt kért Kodály Zoltán az *Öreg* című vers megzenésítésére. „*És néha, hogyha agg kezük / játszik egy szőke gyermekfejen, / tán fáj, ha érzik, / hogy e két kézre, / dolgos kezekre, / áldó kezekre / senki nek sincsen szüksége többé.*”

Honnan tudta ez a gyereke ember, a még kamasz, mindezt érezni, megfogalmazni... Másként gondolkodott és élt; az alkotás mindennapos volt számára, amit gondolt, leírta, ez foglalkoztatta, s nem az irodalmi torzsalkodások, helyezkedések.

Amikor a Nyugat harmadik nemzedékéről *Valóság és álm határán* címmel könyvet írtam, Jékelyvel a középpontban, akkor derült ki számomra, hogy fiatalon Weöres nagy irodalomszervezőként tevékenykedett. Senki nem gondolta

volna róla. A költők levelezéséből derült ki, amit Kiss Tamás és Takács Gyula is közreadott, miként intézkedett Csöngéről, Pécsről; megírta, hogy hol alakult szerkesztőség, kerület, utca, házszám, ajtó pontos megjelölésével, és jelezte, oda lehet vinni a verseket. Vagy megírta a barátainak, a Rádióban felvétel van, és megkérte Kálnokyt, hogy olvassa fel az ő verseit is, mert neki nem áll módjában feljönni Csöngéről, Pécsről. *A vers születése* címmel doktori disszertációt írt, 1939-ben doktorrá avatták. Ezeket a tényeket kevesen tudják róla. Szemlélődött, kívül mindenben, kisfiúként; lehet úgy kívül lenni, hogy valaki a sajátos belső világában él, amely sokkal fontosabb számára. Ő így élt, gondolom.

Jandó Jenő zongoraművésszel bemutattuk néhány évvel ezelőtt a Weöres-műsoromat „*...remegő gyöngy közt aludtál...*” címmel a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Kenyeres Zoltán professzor vezette be. (Témavezetőm az ELTE-n a doktori iskolában.) A műsor mottóját, amely két- vagy négysoroként többször is elhangzott az estben, az *Önkarikatúra* szolgáltatta:

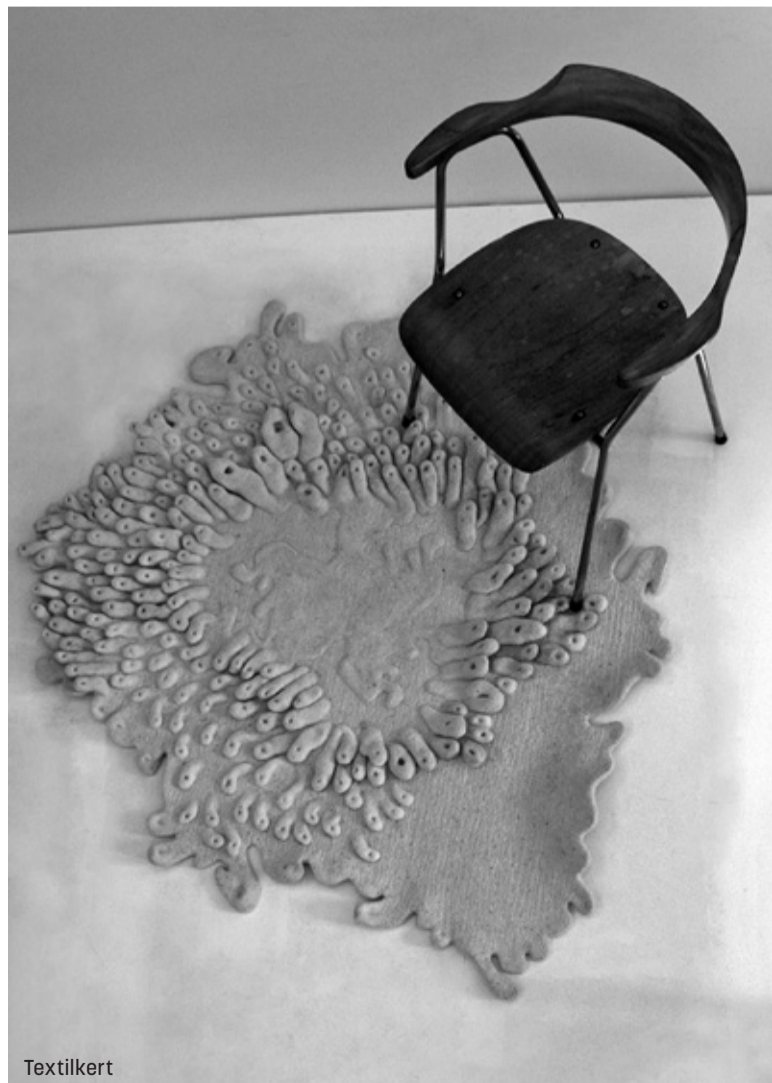
„*Hárman vagyunk, ha egymagam vagyok. A háromságomat ki érti meg? / Egyikünk bölcs, mint a kő és éppoly rideg, hideg. / Másikunk nyárs-polgár és langyos-meleg, akár a szörp a nyári napon. / Harmadikunk dilinós kicsit és költő is és gyerek nagyon.*”

Ez a vers adta a műsor alapját, mert ilyennek láttam Weörest. Tudvalevő, a földbirtoikos, katonatiszt apa nem tartotta sokra, mert látta, hogy a csenevész gyerek nem lesz követője sem katonaként, sem gazdálkodóként. De édesanyja, aki művelt polgárcsaládból származott, nagyon pártolta, támogatta a fiát. *A Buba éneke* sorai számtalanszor eszünkbe jutnak, talán az egyik legszebb vallomás az anyaszeretetről:

„*Ó ha cinke volnék, / útra kelnék, / hömpölygő sugárban / énekelnék – / minden este / morzsára, búzára / visszaszállnék / anyám ablakára.*”

A vallomásos műsoromban beszerkesztettem verseket a *Harminc bagatellből* és a *Magyar etűdökből*, közéjük Jandó Jenő Bartók *Gyermekeknek* című műveiből válogatott, hogy játékos átkötés legyen az elhangzó versek között. Természetesen a *Harmadik szimfónia* is elhangzott. Bartók-síratók szólaltak meg a vers tételei között. A *Harmadik szimfónia* azért volt fontos, mert mondanivalójában minden benne van, ami a ma emberének szól.

folytatás a 6. oldalon

Textilkert

Igaz, 1936-ban írta, s Várkonyi Nándornak elküldve megjegyezte, ő csak leírta a sorokat a magyar nyelv zeneisége, szépsége miatt... De ebben a versben komoly tanítások hangzanak el:

„Ne kérd a veremtől jusso-
dat. / Te vagy a vadász és te
vagy a vad / s távol, a hatal-
mas: az is te magad.”

Igen, minden vagyunk. A küzdők, a célra törők, az elbukók.

„– madárka sír, madárka
örül – / piros gerendák közül
kidagadva / tág szemmel nézel
magadra.”

És a magányosok is!

Tehát Weörest szabadon idézve, így született ez a vers. De csak aki ilyen nagy költő, csak annak születik a tollából ilyen remekmű. A többi a Te dolgod, kedves olvasó. Fogd föl, fejtsd meg, érintsen meg – Ő csak megírta, figyelmeztetőleg...

„Ki egét elhagyta, lássa: /
habos örvény a lakása, / fede-
lének éj az ácsa, / sötétség a ka-
lapácsa.”

Mint egy álom, nekem ez a világom, hogyha elhagyom, a semmibe, a sötétbe, a felfoghatatlanba zuhanok. Kergethetem a megváltást hozó fényt odakint, hívhatok külső hatalmakat.

„Jégszirmos hegyeken át, /
csatakos völgyeken át / kér-
lelem, keresem: / ápolná ke-
gyesen / sápadt kis mécsesem
fényugarát.”

De rá kell ébredjek, rá kell döbbernünk a valóságra, a belső csönd adja a felismerést:

„Hasztalan üldözöm zajban,
csendben, / nem érem el soha:
itt van bennem, / [...] vézna,
ijedt fény, mégis beragyogja /
a végtelen tükör-palotát.”

Weöres verse olvastán alapigazságot érthetünk meg: a megoldásokat hiába keressük kint, mert magunkban hordjuk a fényt. Mindig szívesen elmondom ezt a nagy verset, mert előadóművészként feladatomban érzem, hogy segítséget nyújtsak a hallgatóságomnak ezekkel a Weöres Sándor-i gondolatokkal a mindennapok megéléséhez.

A kő és az ember is ezért fontos költemény számomra... amelyet – örökké hálás vagyok érte – dedikált is nekem: „Rejtőzködnöm nem lehet. / Elmentem a kősziklához, / ráhullattam könnyemet. / Szólt a szikla: / én is égek, szenvedek!”

A tanítás? Az erőszak nem változtat semmin, de ha megmutatom az emberi arcomat, az igen. Akkor minden megtörténhet. Akinek erre füle van, átéli, s egy-egy segítő költői gondolattal a fejében, a szívében él tovább. Nemezszer hallom esetek után: olyan fáradt voltam, amikor megérkeztem az estre, most feltöltődtem, kipihentem magam.

„Meggzólal a kimondhatatlan,
de csak a te szívedben.” A har-

Kezdet és vég

mincas években született A teljesség felé című Weöres-mű is alapmű számomra: „Ne kívánd senki szeretetét. Ne utasítsd el senki szeretetét. / Úgy áradjon szereteted, mint a tűz fénye-mellege: mindenre egyformán.”

Aki pódiumról tanít, annak hitelesnek kell lennie.

Ha A teljesség felé című művet olvassuk, aha élményünk van... mi is így gondoltuk, csak éppen nem tudtuk megfogalmazni. Bölcsébbé válhatunk Weörest olvasva:

„Vigyázz, hogy világosat gondolsz-e, vagy sötétet; mert amit gondoltál, megteremteted” – írta A gondolatok visszája és színében. Sokszor elmondom magamnak, amikor sötétebben látom a világot.

Nem csak a bölcselkedő verseit érdemes olvasnunk. Nemigen szokták tudni, hogy írt szerelmes verseket is, mint ahogy azt sem, hogy botránykeltőket – Antik ecloga – és erotikus költeményeket is: Psyché, Gran-corn lovag címmel.

S milyen a szerelem Weöres Sándor világában? Milyen jó lenne, ha a fiataloknak magyar-, osztályfőnöki vagy erkölcsstanórán megtanítanák a tanárok a Négy korált, különösen a IV-et mint az igaz szerelem összefoglaló magyarázatát:

„Nincs fülem többé, mégis beszélni hozzám, / tökéletesen értelek. / Míg éltem, nem érthettek, / annyi vágyad, késed és sérülésed, annyi rögeszméd, / persze nekem is: két bolond. / De ha most kérdezel, / gömbölyű csöndem felel. / Segítőn átölel, / ne is hiányold a beszédet. / Ezernyi szóval mit adhatnék? / magamét, nem tiédet.”

A poétikusság gyöngyszeme minden sora; elbűvölő költői megfogalmazása két ember egymáshoz való viszonyának. A szerelem lényege a gömbölyű csönd, az ölelés, az önátadás misztériuma.

A szabadság, a belső szabadság elérése, megőrzése, minde- nek fölött való fontossága Weöres olvasásával tán hihetőbbé válik és meg is adatik.

„Az okosak ajánlják: legyen egyéniséged. / Jó; de ha többre vágyol, legyél egyén fölötti.”

Hányszor segít ez a mondat akár a lenézők, kritizálók, kellemetlenkedők elviselésében. Fontos üzenetnek tartom. Olyan, mint egy terápiás mantra. Átvitt értelemben életmódtanács is lehet mindnyájunknak.

„Csak játék, mondja dalomra a kortárs, / s a jövő mit se szól rá, elfeled. / Verseimet ajánlom a falaknak, / úgy írtam ahogy nekem jólesett.”

Amikor az ember irodalmi anyaghoz nyúl, akkor saját magát újrafogalmazza a műveken keresztül. Igen, vallom, hitelesen, pözmentesen, elfogadóan érdemes élni. És a műsoraimban ha meghallják, megértik a költői üzeneteket, azokat, amelyeket Weöres Sándorral közvettétek, tán azt is elhiszik, megváltozhat az életük. Úgy legyen.

vers

Giuseppe Conte

Zsoltár

Yves Bonnefoyhoz

Hozzad bátorodom esedezni ebben a hőségtől és aszálytól elcsigázott, áradásoktól és földcsuszamlásoktól lepusztult vak Európában, hamu és szennyvizek földrésze, ahol vitathatatlan a Semmi és a Hipermarketek szuverén hatalma. Oh, Költészet, hozzád esedezem, és reménykedem. Nem vagyok sem Dávid, sem Salamon, nem rendelkezem sem Bethsabé, sem Sunemita felett, a karvalyok és hangyák nyelvének ismerete nélkül hozzád esedezem, jöjj vissza. Jöjj vissza, mint egy fényes-vad május, mint az első áradó-fehéredő sugara a hajnalnak. Jöjj vissza, jöjj vissza. Jöjj vissza, mint erdők, lelkek, katedrálisok. Jöjj vissza, mint kék keleti kertek. Jöjj vissza, jöjj vissza, mint Szűz anya, Vénusz, Afrika. Nem leszel többé ugyanaz, vándorolni fogsz, megváltozol, és mi nem fogunk téged látni, mint ahogy Mózes sem látta az Ígéret Földjét. De jöjj vissza, oh, Költészet, jöjj vissza. Hozzad bátorodom esedezni, és reménykedem. Várok, ülve egy kiszáradt patak partján. Továbbra is énekelve a romok között.

* A vers a Ferite e rifioriture című kötetben jelent meg 2006-ban a Mondadori kiadásában.

Alda Merini

A legszebb versek

A legszebb versek a kövekre íródnak sebzett térdekkal és a rejtélytől kiéleződött elmékkal. A legszebb versek egy üres oltár előtt íródnak, az isteni örület ezüstjeivel körülvéve. Így, örült bűnözőként te írod verseidet az emberiségnek, a felszabadulás sorait és a bibliai jóslatot, és Jónás testvére vagy. De az ígéret földjére, ahol az aranyalma és a tudás fája nő, Isten sosem szállt le, és téged sosem átkozott el. De te igen, állandóan átkozod dalodat, mert leszálltál a pokol tornácára, ahol egy megtagadott túlélés abszintjét szívod.

Fordította: Csikós Ibolya

Zalán Tibor Közeledés

I.

áthaladsz egy sötét udvaron
törmelék hűgyszag penészes homály
belépsz Tétován nézed a szobát
tépett függöny Lóg az ablakon

az asztalon alma Nagy halom
könyv Valaki egy hervadt orgonát
hagyott ott A levegőben sovány
szárnyad Kitölti a fájdalom

a kilincs még kezekben Remeg
ujjad Hívós fém emléke ébred
: szégyen Mohón keresi szemed

a másikat Hirtelen megérted
hogyan lesz az utolsó menet
lerogysz Gyomrodra húzod fel térded

II.

a hídon mostanában éj van
halk neszekkel vizet ér Az álom
leng a fényes hideg pókfonálon
alszik A lét zöld dióhéjban

zöld dióhéjban híd és éj van
bárányszív Lüktet homályos tálon
fönnakad a lét fényhideg hálón
: fuldokló kéz zsíros fazékban

hídon álom és zöld dióhéj
van Jeges ágakról aláhull a
fekete Bárányszív kihűlt éj

a test meghasad Kifáradt gyurma
álomban zöld dióhéj Lóganéj
a hídon Áll hallgat Vár és tudja

III.

ez már a hajnal fényrongyai
föllebegnek Te még Félkőnyéken
mintha egy Színyei Merse-képen
épp akarsz valamit mondani

mert rezzennek tested halmai
vörösbor-nyomok Őled medrében
így ölődött meg nemrég a szégyen
az asztalon Még a tegnapi

tenger és vacsoramorzsalék
álmodat tartja A lepkesontváz
valék tudatlan Benced valék

a gyönyör tömött bárkái hozták
a halált és úgy Zuhantunk szét
ahogy a könnyek egykor Megmondták

Szuperegó

L. Móger Tímea Olvadás

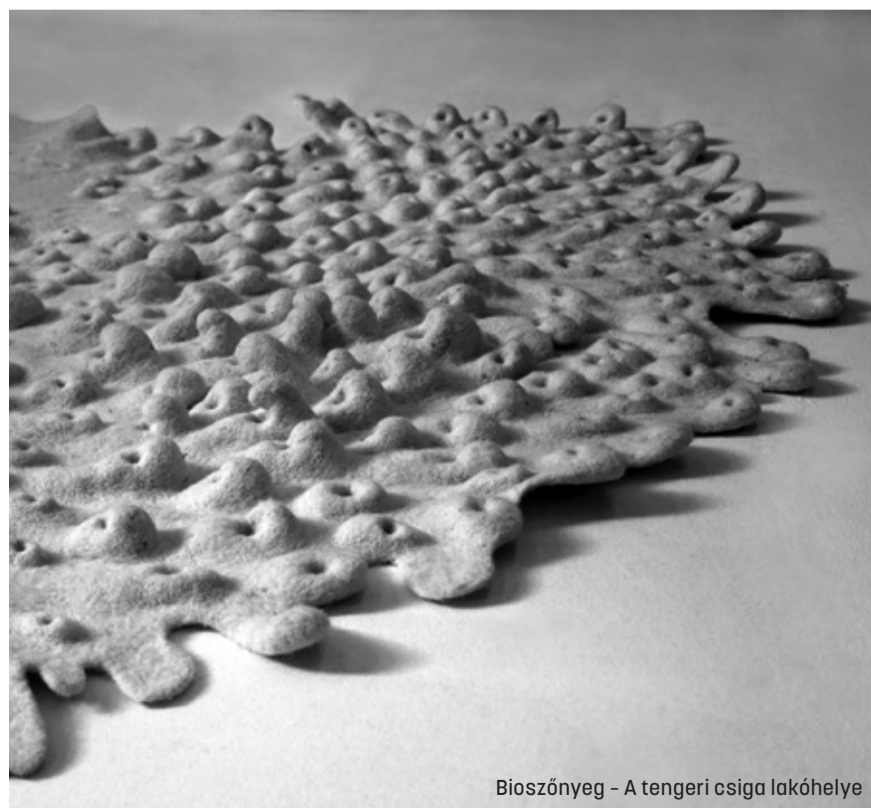
(Sz)ívembe
Nyargaló
Lovak
Éreztem a patájukat
Pedig a ló
Nem lép emberre
Erőből
Az erő öl
Befalazott falu
Preparált jászol
(K)ép
Velünk gyűlik
Múlik
Ami ép(p)
Kérdő jelek
A kóbor ebet
Megdobják kenyérrel
És megijed
A mozdulat
A tápláló és
Táplálék
Rémisztó
Lehet
Ha nem szoktad meg
Hogy etetnek
Miután kivetnek
(R)égi télből
Szól vissza
Aki már nincs a
Seolból
Álmok és kereszték
Mutatnak irányt
Matatunk
Menteni
Menekülni
Hó alatt
A föld szabad
Kutya
Mely ugat
Múlt holdakat
Jelekből ítél
Ígér
(Nem)
Biztos
Hogy elmúlik
Minden tél

Hó alatt

gyászban hagyott
vagyok
(h)ősként hull rám
a hullám
(j)égszilánkok
fogják fel
az esést
(h)ó alatt
senki nem élt
tovább
mint hagyja a föld
amit ráhord
az idő
szabad kezem
csendet imádkozik
durcás fonalakon
göngyölítem
a napok
(ki)hívásait
megtanít
halni az élet
élni a halál
nyakam szeli
mint színes sál

Verebes Ernő Út Franchonba

Autó visz, ülök hátul, kinézek
Elém idegen táj tárul, és tűnik el
A szemgolyóm látványról látványra vált
Nő a szédület, saját csontvázamra
Fel, a kocsii tetejére, emiatt mászom.
Talán a perspektíva
Majd az pihenteti a rálátás örökét
Szűnik az idegenség, a fenség a gázpedálra
Hiába tapos, és innen emlékszem,
A Posta utcán hol volt a kalapos üzlete
Volt egy mester, aki a fejek fölé fenséget teremtett
Libasárgát, barnát, feketét
És női kalpagokból is egy párat
Sziámi ikrekre tervezett
Frizuranyomorító szépségvárat
De mindez nincs, mint ahogy utca sincs, meg posta
S ha van is, golya hozta-vitte
Szegény múlt, te ki sem mondható zombi...
Csak apró madarak dalai csicsergik
Mit leírok: a látvány mélyen leszívott
Cigaretta csikkje volt
Három perc a Nagy Bumm harsogása
Perc? Annyi levegőm sincs, hogy kiáltsak utána
Pedig várná a lég, hogy közbenjárjak
Énekeljek még cé-ó-kettőt a világnak
S habár az ember elég, az oxigént hibáztatni nem elég
A kisvárosi emeletek magasan járnak, s alattuk
A járda méltán féltett állat
Ezért tapostuk őket, a kihalásunkat féltőket
Férgek. Tudtuk? De az idő beint
Halomra ölt Betlehem fiai táncolnak itt,
S egy miatt furcsán száguldoznak körbe-körbe
Szájukon halódó, lila rúzs
Míg egyszer Párizsban, talán
Egy részeg éjnek hajnalán
Mégis megcsikordul a Moulin Rouge

Bioszönyeg - A tengeri csiga lakóhelye

A TENGERI VILÁG REJTÉLYEITŐL A GYAPJÚSZŐNYEGIG

Mihajlo Plankoš

PULAI ÁRPÁD MŰVÉSZEITŐL

Egy több milliárd évnyi kísérlet részei vagyunk, amely az első egysejtű lényekkel kezdődött, és még ma is tart. Akárhova is kívántak mozdulni az élőlények, alkalmazkodniuk kellett az új éghajlathoz. Amikor ma körbetekintünk, a sok évezredek alkalmazkodás eredményeit láthatjuk. A flóra és fauna ezernyi csodálattal tölt el minket, és rengeteg ötletet tud adni a tudósoknak és művészeknek egyaránt.

A természetben mindig is ihletet kerestünk és leltünk. Válaszokat vártunk tőle azokra a kérdésekre, amelyek éppen nehezé tették életünket. Az ősidőkben az emberek kunyhókat építettek, amelyek barlangokra hasonlítottak. Ma pedig olyan vonatot tudunk építeni, amely nem idéz elő hangrobbanást, amikor hihetetlen sebességgel hagy el egy alagutat. A vonat orrát csőr formájúra alakítják, mint amilyen a jégmadárnak van, amelynek csőre nem idéz elő nagy csobbanást, amikor áthatol a víz felszínén zsákmányáért. Vagy amikor az olasz WASP építész-csoport környezetbarát anyagokat felhasználva házakat nyomtat, és olyan technológiát alkalmaz, amely a darazsak fé-

szeképítési módszerére hasonlít. Rengeteg dizájnkérdésre és problémára a válasz sokszor a környezetünkben rejlik. A különféle tervezők ezt persze rég felismerték, és érdekesnek találják, figyelik a természet csodáit, hisz az állatok, növények és mikrobák tökéletes mérnökök. Az ilyen alkotási elveket nevezzük biomimetikának vagy biomimikrinek, amelyek a tervezők a természetben előforduló formarendszereket utánozzák. A görög 'bios', azaz élet (természet) és a 'miméziis', azaz utánzás szavak összetételéből jött létre.

A textildolgozás nélkülözhetetlen része az emberi létnek. Mindenekelőtt a haszonelvűség funkciója, mint például az öltözék elkészítése miatt fontos, de ehhez hamarosan fűződtek művészi elemek, mivel az ember mindig is igyekezett valami sajátosságot adni annak, amit készített – szerette díszíteni a tárgyait. Így hamarosan belekezdtek a szőnyegek készítésébe, a kárpitok, a gobelinek varrásába, amelyekkel padlókat és falakat díszítették. Ezek szépsége által sok fontos eseményt jelentettek meg, például a Bayeux-i kárpit képe bemutat-

A textil gyökerei 1.

ja a hastingsi csatát, valamint érdemes megemlíteni a közismert, világszerte emlegetett perzsa szőnyeget is. A textilművészet tehát mindig is szoros kapcsolatban állt az adott táj hagyományaival, kultúrájával és vizuális világával.

Itt jön a képbe Pulai Árpád vajdasági textilművész. Pulai ihletét közvetlenül a természettől kölcsönözi, és az anyatermészet csodáit a maga

módján, saját egyéni kifejezőmódjával alkotja meg.

Érdekesnek tartom, hogy a mai textilművészet egyre inkább a természet felé hajlik, a globális, természetbarát szemlélethez igazodva. Hiszem, hogy az olyan művészek, mint Pulai Árpád vagy Petra Maitz (akinek korallzátonyokat formázó textilalkotásaival tavaly a budapesti Ludwig Múzeumban találkozhattunk, a Lassú

élet című kiállításon), jó irányba terelhetik a jövő művészeit és tervezőit is.

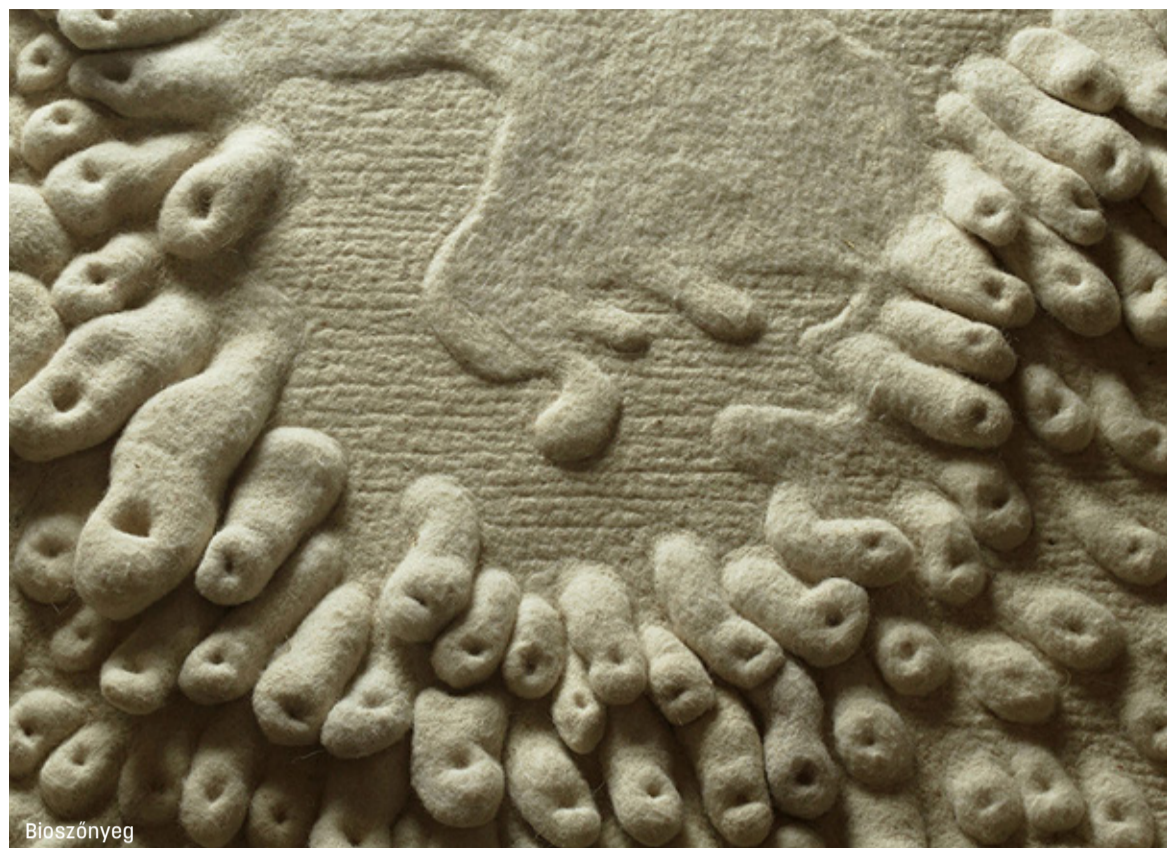
Az első Pulai-alkotás, amely felkeltette a figyelmemet, egy szőnyeg, amelyet a 2021 decemberében nyílt *Hybrid Choices: Art, Nature, Technology* című kiállításon láthatunk a szabadkai Kortárs Galériában. A *Bioszőnyeg – tengeri csiga* elnevezésű szőnyeg valójában a tengeri csiga ivó-

Szuperegó

Szuperegó (részlet)

Bioszőnyeg

helye szerkezetének másolásával keletkezett. A tengeri világ rejtelmeként, amelyek egyébként szabad szemmel nem láthatóak, gyapjúszőnyeg formájában kerültek bemutatásra. A szőnyeg felületi szerkezete egyszerre hat ránk vizuálisan és a tapintásunkra is, hisz a szőnyeg a városi és beltéri teremben a természetes talajt helyettesíti. Az alkotói folyamat egyik fő célja a természetes formák és a textilszerkezetek ötvözése volt, hogy olyan szőnyeg keletkezzen, amelynek esztétikai és funkcionális célja is van.

A minket körülvevő biológiai világ rendszereit, mintázatait vizsgáló dizájn mellett Pulait a tudat alatti érzésvilág is foglalkoztatja. Egyszerű gyapjút használva mesebeli hidakat épít, a fantázia és a való világ között. Általában nemezsel, azaz filccel dolgozik. Ezt az anyagot kézzel, gép segítségével hozza létre. Ez azt jelen-

ti, hogy a műveinek alkotása időigényes. Ennek köszönhetően két célt is el tud érni: egyrészt képes elkerülni a géppel eszközölt dolgok steril „tökéletességét”, másrészt (és ez még fontosabb) az idő, amit e lények létrehozására szán, lehetőséget ad az önmegfigyelésre. Így született meg az *Introspekcio* elnevezésű nemez szoborcsoport. Ezek a gyapjúból készült lények nyolc darabból álló szoborcsoportot alkotnak, mesébe illő emberek formáját öltik, és zoomorfikus, illetve biomorfikus elemek alkalmazásával szállnak halandóságunk fölé. A művész két éven át alkotta ezeket a szobrokat, amelyek visszatükrözik, illetve, ahogy azt az alkotások közös neve is sugallja, kifejezik az introspekciora szánt idő elteltét.

Rendkívül érdekesnek találom azt az eleganciát, egyediséget és modern attitűdöt, amellyel egy hagyományos módszert alkalmazott, hiszen

a gyapjút őseink már évezredek óta használták. Mindezek oka lehet annak, hogy a fiatal művész 2017-ben kiérdemelte a Nagyapáti Kukac Péter-díjat. A zsűri indoklása szerint: „Pulai Árpád a képző- és iparművészet felénk méltatlanul mellőzött ágát műveli eredeti módon és magas színvonalon. Munkáiban megkérdőjelezi a tömegirányzatokat, és következetesen saját vízióját építi. Egy olyan víziót, amely kivételesen egyedi szemléletű és modern, mélyen a hagyományokban gyökerező, mégis teljes mértékben korunkhoz szóló. Művei azt bizonyítják, hogy a hagyományos anyag, a gyapjú, a belőle készült nemez ezer és ezer új lehetőséget hordoz, a művész kezében a leghétköznapibb anyag is komplex értelmet nyer, elgondolkodtat, érzelmeket közvetít. Az új anyagok, új technikák, eljárások beemelésével kísérletezve az idő és az emlékezet rétegeit kutatja.”

A textil gyökerei 2.

2012-ben szerzett diplomát a belgrádi Iparművészeti Kar textiltervezői tanszékén. Nevéhez fűződik a szenttamási Čunak Hagyományőrző Egyesület megalapítása, amely szervezet a hagyományos textiltechnika megőrzését és újraértelmezését tűzte ki célul. Tanított az újvidéki Bogdan Šuput Iparművészeti Iskolában, majd 2015-től a belgrádi Iparművészeti Kar

szakmunkatársa a textilművészeti tanszéken. 2017-ben elnyerte a Nagyapáti Kukac Péter Képzőművészeti Díjat. Munkáiban elsősorban szociológiai témákkal foglalkozik, valamint a textiltervezés fenntarthatóságával az ökológiai, természetes anyagok és az újrahasznosítás keretein belül.

ÖNÁLLÓ KIÁLLÍTÁSOK

- 2021: Kifordított mese, Népszínház, Niš
- 2020: Kifordított mese, Collegium Hungaricum, Belgrád
Introspekcio, Kifordított mese, Laza Kostić Művelődési Központ, Zombor
- 2019: Introspekcio, A szürrealizmus mint az álmodozók elhárító rendszere, Jovan Popović Galéria, Ópáva
- 2017: Introspekcio, Kortárs Galéria, Pancsova
Introspekcio, Művelődési Ház, Topolya
- 2015: Rajz hímzéssel, Kortárs Galéria, Salon 77, Niš
- 2014: Méhsejt-szőnyegek, Művelődési Ház, Szenttamás

Bioszőnyeg

LAPSZÁMUNK SZERZŐI

- Conte, Giuseppe** (1945) költő, író (Imperia, Olaszország)
- Csikós Ibolya** (1947) nyugdíjas, fordító (Palics)
- Fekete J. József** (1957) író, kritikus (Zombor)
- Ficsku Pál** (1967) író, szerkesztő (Budapest)
- Flament Krisztina** (1966) vezérigazgatói asszisztens / Nemzeti Színház (Budapest)
- Havas Judit** irodalomtörténész, előadóművész (Budapest)
- Klamár Zoltán** (1955) néprajzkutató, ny. egyetemi oktató (Magyarkanizsa–Kartal)
- L. Móger Tímea** (1981) költő, újságíró (Doroszló)
- Lódi Gabriella** (1978) magyar nyelv és irodalom szakos tanár (Topolya)
- Lovas Ildikó** (1967) író (Szabadka)
- Lukács Lilla** (1989) neveléstudományi szakember, művelődésszervező (Szabadka)
- Merini, Alda** (1931–2009) író, költő (Milánó, Olaszország)
- Mihályi Katalin** (1961) újságíró, szerkesztő (Szabadka)
- Molnár Tibor** (1966) történész, főlevéltáros (Zenta)
- Patyi Szilárd** (1987) történelem és filozófia szakos tanár, újságíró (Szabadka)
- Plankoš, Mihajlo** (1992) művészettörténész, rendező (Szabadka)
- Sinkovits Péter** (1946) író, költő (Zenta)
- Tóth Eszter Zsófia** (1975) történész, társadalomkutató (Budapest)
- Vass Géza** (1959) történész (Szabadka)
- Verebes Ernő** (1962) író, zeneszerző (Zenta)
- Vujcsics Marietta** (1946) műfordító, szerkesztő, diplomata (Budapest)
- Zalán Tibor** (1954) költő, író, dramaturg (Budapest)

Lapszámunkat Pulai Árpád alkotásaival illusztráltuk.

átmentett történelem

TANULMÁNY EGY TANULMÁNYRÓL

Prokopy Imre írása a jugoszláviai magyarok helyzetéről a Magyar Szemlében

I. Sándor jugoszláv király 1929. január 6-án diktatúrát vezetett be, a pártok működését pedig betiltotta. Az új rendszerben, amely jelentősen csorbította az ország nemzeti kisebbségeinek, köztük a délvidéki magyarság jogait, a szigorú cenzúra miatt nem jelenhettek meg a sajtóban a rendszert bíráló vagy a magyarok sérelmeit tárgyaló írások. Így a délvidéki magyarság valós helyzetével foglalkozó szövegek a magyarországi lapokban, folyóiratokban kaptak teret. Jelen írásunkban egy ilyen szöveget ismertetünk, amely Prokopy Imrének, Bács-Bodrog vármegye utolsó magyar főispánjának tollából származik. Prokopy Zomborban született 1873-ban. 1922-től töltötte be a jugoszláviai Magyar Párt főtitkári tisztét. A párt egyik legtevékenyebb és legharcosabb politikusa volt. 1927-ben települt át Magyarországra. 1929 és 1933 között Budapestről húsz panaszt terjesztett be a Népszövetség titkárságára a kisebbségi magyarság jogsérelmei ügyében. A jugoszláviai magyarok helyzetéről szóló írása 1932 decemberében jelent meg a Magyar Szemle című, neves magyarországi folyóiratban.

A MAGYAR MINISZTERELNÖK FOLYÓIRATA

A Magyar Szemle nevű világnézetű kulturális folyóirat első száma 1927 szeptemberében látott napvilágot, és ezt követően 1944 márciusáig, Magyarország német megszállásáig, megszakítás nélkül havonta megjelent. A folyóiratot Bethlen István, Magyarország miniszterelnöke alapította. Szerkesztője Szekfű Gyula történész, a Horthy-rendszer egyik fő ideológusa volt, a háttértitkár pedig a Magyar Szemle Társaság (MSZT). Az alapítók a Tisza István által 1912-ben indított Magyar Figyelő hagyományait szerették volna folytatni. A Magyar Szemle Magyarország korszerűsítését és megreformálását kívánta elősegíteni, síkra szállt a nemzeti és az európai gondolat egyesítéséért, valamint a politikai középúton kötelezte el magát. Emellett a folyóirat munkatársainak világszem-

léletét a szellemtörténeti irányzat határozta meg.

A Magyar Szemle rendszeresen közölte a határon túli magyarság és a Monarchia utódállamainak politikai és kulturális helyzetével, viszonyaival foglalkozó írásokat. Az e témájú tanulmányok a kezdettől 1929 augusztusáig a Kisebbségi Magyar Sors rovatban kaptak helyet, majd másfél évig a Szomszédállamokkal foglalkozó cikkek külön, a Szomszédaink című rovatban jelentek meg. A harmincas évek elejétől e két rovatcím egyre ritkábban fordult elő, majd el is tűnt. Ettől függetlenül a Magyar Szemle ezután is minden számában közölt írásokat a két témakörben. Prokopy Imre is számos alkalommal írt tanulmányt a Magyar Szemlében, legtöbbször egy megjelent könyv vagy cikk kapcsán, amely a Jugoszláv Királyságot vagy a jugoszláviai magyarokat érintette. Legfőbb célja az volt, hogy a hivatalos propagandán túl bemutassa a királyi diktatúrában uralkodó valós körülményeket. Az 1932. decemberi számban például egy bizonyos V. Životić külügyminisztériumi osztályvezető tanulmányát vette górcső alá. Prokopynak *A jugoszláviai nemzeti kisebbségek helyzete* címet viselő írása szerint 1931-ben Jugoszláviában a nemzetközi jog tanulmányozására külön egyesület alakult, amely nem sokkal Prokopy tanulmányának megszületése előtt évkönyvet adott ki. Ebben jelent meg Životić tanulmánya, amely a Jugoszláviában élő kisebbségek helyzetéről szól. De miért is érdekelt Prokopyt ez az írás? Ezt a kérdést maga a szerző válaszolta meg tanulmányának bevezetőjében.

„Životić tanulmánya hat fejezetben ismerteti a német, magyar, oláh, olasz, albán és török kisebbség helyzetét és megállapításaiban szerényen oda konkludál, hogy »mindazon államok között, melyek a kisebbségvédelemre kötelezettséget vállaltak, Jugoszlávia – néhány tévedést leszámítva – a legheylesebben járt el és jár el ma is«.

Ez az egyoldalú és a tájékozatlan külföld megtévesztésére szánt megállapítás a legélesebb tiltakozást hívja ki maga ellen azok részéről, akik ismerik a jugoszláviai viszonyokat és közvetlen tapasztalatból is tudják, hogy a szerző célzatos beállításával éles ellentét-

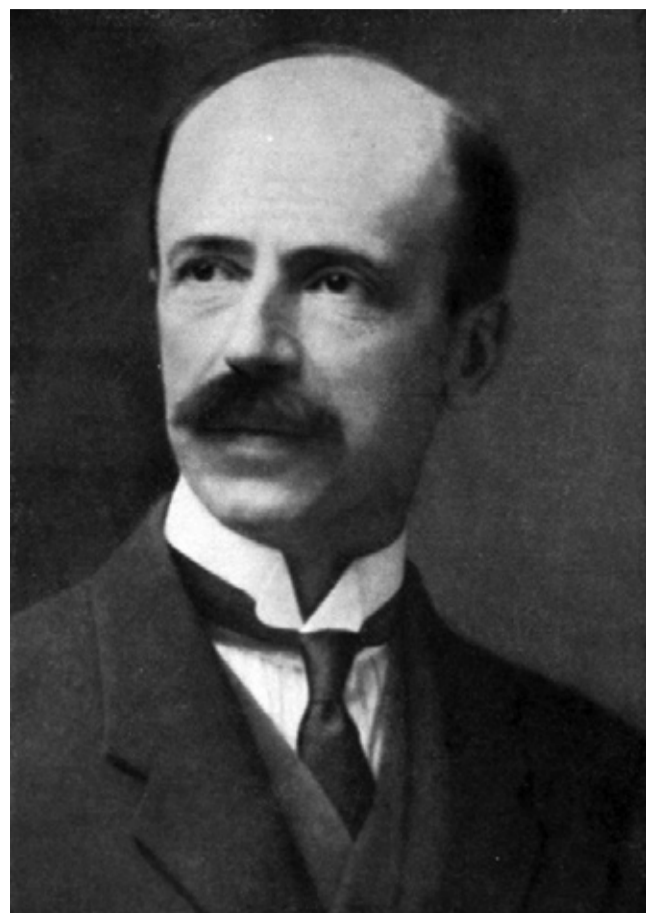
ben éppen Jugoszlávia az, mely a magyar, a macedón–bolgár és az albán kisebbség népszövetségi panaszirataiban felhalmozott sérelmeknek, valamint a »testvér« (!) horvát nemzet világszerete ismert szörnyű megpróbáltatásainak tanúsága szerint a jogmegvonás és a kisebbségek kíméletlen elnyomása terén az európai rekordot tartja – indokolja tanulmányában Prokopy.

A délvidéki politikus ezután röviden néhány példán keresztül bemutatta, hogy Životić hogyan próbálta minél kedvezőbben bemutatni a jugoszláviai román, az albán és a német kisebbség helyzetét, majd igyekezett ezen nemzetiségek valós helyzetét felvázolni. Prokopy külön kiemelte, hogy Životić a macedónokat még önálló nemzetiségnek sem ismerte el, hanem a szerb–horvát nemzet részeként tekintett rájuk, így pedig Životić szerint esetükben nem „létezhetik sem iskolai, sem vallási kérdés”. Prokopyt azonban igazán Životić tanulmányának a magyar kisebbség helyzetét érintő része érdekelt, amelyben szerinte „Životić hivatalos feladatához képest annak a helyzetét is a lehető legkedvezőbbnek igyekszik feltüntetni”.

A MAGYAROK HELYZETE A KIRÁLYI DIKTATÚRÁBAN

Prokopy Imre kifejtette, hogy Životić érvelésében hiányoztak a tények és a konkrét tárgyi bizonyítékok, valamint kozmetikázott adatokból vont le következtetéseket. Sőt a külügyminisztériumi osztályvezető olyan vádakot is megfogalmazott a jugoszláviai magyarsággal szemben, hogy hajlamosak a Magyarországról szított irredentizmus befogadására, a magyar kisebbség kulturális és társadalmi egyesületei pedig „a titkos irredenta főfészkei”. Ebből a megállapításából Životić a magyarok

Patyi Szilárd

Prokopy Imre

politikai beállítottságáról is messzemenő következtetéseket vont le, amelyeket Prokopy igyekezett cáfolni.

„A magyar kisebbség állítólagos elszakadási törekvéseivel indokolja Životić azt a különben egészen téves állítást is, hogy »a jugoszláviai magyarság politikai tevékenységében mindig az ellenzék felé orientálódott, még azzal sem törődve, hogy ki vezeti az ellenzék«. Ahány szó, annyi valótlan, mert a magyar kisebbség Jugoszlávia összes nemzeti kisebbségei között az egyedüli, mely annak ellenére, hogy elejétől fogva a hatósági üldöztetésnek, a szélsőséges szerb nacionalisták határtalan gyűlölködésének és a felelőtlen elemek garázda kilengéseinek keretében, a centralisták és föderalisták közötti ádáz tusakodásban következetesen semleges maradt és félénk óvatosságból vagy túlhajtott opportunizmusból az ellenzékkel soha választási vagy más megállapodást nem kötött, hanem helyett már négy ízben a kormányon levő szerb pártokkal való szorosabb együttműködésben kereste az állandó zaklatásoktól való szabadulás lehetőségét, anélkül azonban, hogy az őszinte közeledésnek és megalakuló alkalmazkodásnak ezzel az áldozatos próbatételével az illetékes körök magyarellenes politikájának gyökeres megváltozását vagy – az 1927–1928-as évek aránylag túrhetőbb viszonyait leszámítva – legalább némi megenyhülését tudta volna elérni” – magyarázta Prokopy.

Az egykori magyar párti politikus tanulmányában ezután a királyi diktatúra rendszerének kisebbségellenes retorzióira hozott példákat, többek között a magyarság civil és kulturális szervezeteinek állami hivatali eszközökkel való ellehetetlenítését ismertette.

„Az összes magyar kulturális, társadalmi és egyéb egyesületekre, melyeknek számát Životić 190-nél többre teszi, hivatalos nyelvül rákényszerítették az államnyelvet, alapszabályaik jóváhagyását éveken át halogatták, működésüket pedig hol engedélyezik, hol meg, mint pl. 1929 januárjától 1931 ősziig, mindenféle ürügy alatt, vagy egészen

Gyökerek

esszé

EGY ELFELEDETT SZABADKAI: CZORDA BÓDOG

Vass Géza

nyíltan, hatalmi szóval megakadályozzák. A magyar mezőgazdasági egyesületek (gazdakörök), kereskedő- és ipar-területek, sport- és testnevelési egyesületek magyar jellege már évek óta megszűnt, amennyiben vagy közvetlenül, a vezetőségnek a szerb nacionalista érdekek diktálták összeállítását folytán, vagy közvetve az illetékes központi szervezetek révén szerb irányítás alá kerültek. A magyar dal, a magyar zene, sőt még a magyar tánc is mindenféle korlátozásnak van alávetve, sok helyütt meg, különösen a magyarság városi gócpontjaiban, éveken át, főleg a diktatúra alatt, tilos volt. Amellett a filmfeliratoknak, valamint a címkéknek és cégtáblafeliratoknak is kizárólag államnyelvűeknek kell lenniük” – olvashatjuk a Magyar Szemlében.

Prokopy munkájában kiemelte, hogy a királyi diktatúrában a jugoszláviai magyar kisebbség mint politikai tényező szinte teljesen megszűnt létezni.

„A gyülekezési és egyesülési jog általában a politikai jogok szabad gyakorlását s ami ennek természetes velejárója: önálló kisebbségi politikai pártok faji, felekezeti vagy regionális alapon való megszervezését az 1931. évi szeptember 3-i új alkotmány (13. cikk), az új egyesületi törvény (12. cikk), valamint a nemzetgyűlési képviselők és a szenátorok választásáról szóló törvények egyaránt lehetetlenné teszik, ami a magyar nemzeti kisebbségnek mint önálló politikai tényezőnek a politikai életből és a parlamentből való teljes kizárását jelenti. S ha ehhez hozzávesszük még azt, hogy sem a községeknek, sem a bánságoknak nincs önkormányzatuk s hogy ezeket a községeket kinevezett, tehát mindenben a kormánytól függő szerb tisztviselők adminisztrálják, akik mellett az ugyancsak kinevezett községi képviselőtestületi és előjárósági tagok és báni tanácsosok legfeljebb mint fejből bálintok statisztálhatnak, akkor egész sérelmességében előttünk áll a magyar nemzeti kisebbség jogfosztottsága és egyenesen katasztrofális helyzete” – állapította meg Prokopy Imre.

Az egykori délvidéki politikus tanulmányának zárásaként hitet tett a magyar–jugoszláv jó viszony kialakulása mellett, de hozzátette, hogy ennek éppen a magyar kisebbség jogainak csorbítása jelenti a legfőbb akadályt.

„Apponyi Albert egyik genfi útja előtt azt mondta, hogy a nemzetek kibékítésének munkája a visszaesés képét mutatja. Kétséget nem szenved, hogy különösen itt, a Duna völgyében a nemzetek közötti jó viszony kialakulásának egyik legnagyobb akadálya a kisebbségi kérdés megoldatlansága. S ha Ducsecs Jovan, a budapesti jugoszláv követ és kiváló szerb költő belgrádi búcsúztatóján annak a reményének adott kifejezést, »hogy a két ország között rövidesen olyan légkör fog kialakulni, mely egy jobb jugoszláv–magyar jövő útját fogja egyengetni«, akkor mi erre csak azt felelhetjük: A nemes szándékot örömmel üdvözljük, mert minden ellentét mellett is mindig elismeréssel adóztunk a szerb nép hősiességének, példás áldozatkészségének és erős nemzeti öntudatosságának. A dicséretes törekvés megvalósulásának előfeltétele azonban a jugoszláviai magyar kisebbség tarthatatlan helyzetének a méltányosság, a jog és az igazság követelményeinek megfelelő gyökeres orvoslása” – zárta tanulmányát Prokopy Imre.

A szabadkaiak fülének ma furcsán cseng a Czorda név. Én majd hatvan éve élek itt, és még nem találkoztam ezzel a névvel, de ez nem zárja ki, hogy még élnek ezzel a családnévvel Szabadkán. Pedig a város valamikori legismertebb családjainak egyike bújjik meg mögötte. Legkiemelkedőbb tagja Czorda Bódog volt, vagy latinosan Félix, míg a bunyevácok Srećkónak hívták. A 19. század második felében olyan sokat tett szülővárosáért, hogy kortársai utcát neveztek el róla. A századfordulón rajta kívül ez csak Kállay Albert főispánt illette meg, aki a városközpont kialakításában játszott jelentős szerepet, Mamuzsich Lázár polgármesterrel karöltve. A mai Đuro Đaković utca (a valamikori *Jadran* mozi utcája) viselte Kállay nevét, míg a vele párhuzamos utca (a valamikori Engels, ma Corvin Mátyás utca, de az itt lakók csak mint a *Boss* utcáját ismerik) vette fel Czorda Bódog nevét – talán van benne egy kis szimbólika is. Mivel érdemelte ki Czorda Bódog polgártársainak ezt a nagy megbecsülését?

Tudjuk, hogy városunk történelméről, Iványi István óta, senki sem kísérelt meg komoly összefoglaló munkát az asztalra tenni, pedig ennek már több mint százharminc éve. Ennyi évnyi ürességet után egy-egy jelentős szabadkai egyéniség tevékenységét kutatva nem számíthatunk semmilyen segítségre, így azt mindig a kezdetekig visszanyúlva, gyakorlatilag előről kell kezdeni. Ez nincs másképpen a Czorda családdal sem. A Czorda család Bódog előtt is jelentős szerepet játszott a város politikai életében. Nagypapa, Ferenc gyógyszerész volt, ő alapította 1780-ban a Magyar Korona gyógyszerteráriumot, amelyet *szabad kézből* adott el Arno Mihálynak. Valószínűleg azért, mert politikai pályára lépett, és két ízben is, 1809–1813 és 1820–1828 között a város polgármesterének választották. A 19. század elején nem a polgármesterek töltötték be a város első emberének szerepét, a hatalom abban az időben a főbíró kezében összpontosult. Csak az önálló bíróságok létrehozása után léptek ki a polgármesterek a főbírók árnyékából, és vették át vezető szerepüket a közéletben. Bódog apja, Czorda József bíró és városi tanácsnok volt. Anyja neve is fennmaradt, őt Speidl Rozáliának hívták.

Bódog Szabadkán született 1828. december 18-án. Szüleinek egyetlen gyereke volt. Feleségével, Ladányi Etelkával (apja Ladányi Bertalan, anyja Karácsonyi Júlia) 1857-ben keltek egybe. A házasságból négy lányuk született: Etelka (+1892), Gizella (férje Nagy Dezső budapesti ügyvéd), Janka és Mariska. Iskoláit Szabadkán, Pécsen és Pesten végezte. A 1840-es években alapító tagja volt a *Baráti Kör*nek is nevezett irodalmi társaságnak. Politikai pályafutása 1847-ben kezdődött, amikor a szabadkai országgyűlési képviselő mellett, Szkendrovits Sámuellel egyetemben, írtnoknak választották meg. Egy évvel később Pesten jogi diplomát szerzett. A szabadságharcot mint a 30. honvédszászlóalj önkéntese küzdötte végig. A kapitányi rangig jutott. Világos után Josefstadban raboskodott, majd besorozták az osztrák hadseregbe, és egy évre Itáliába vezényelték. Az akkori törvények megengedték, hogy a módosabbak pénzzel váltsák

Czorda Bódog

Fotó: oszk.hu

meg a katonai szolgálatot. Szüleinek köszönhetően Bódog már 1850-ben visszatért Szabadkára. Két évre rá már mint gazdasági jegyzővel találkozunk vele a városi tisztviselők rangsorában.

Szabadkán sem volt megbotránkozató, hogy a hazatérők a bécsi udvar által újonnan létrehozott *Szerb Vajdaság* hivatalaiban helyezkedjenek el. Kezdetben meghúzódva, de később az osztrák önkényuralom lazulásával fokozatosan mind nagyobb nyilvános szerepet vállaltak. Szabadkán Czorda Bódog volt az első, aki vette magának a bátorságot, hogy kilépjen a háttérből. Javaslatával új irányt adott a város fejlődésének. Első fellépései a városi képviselő-közgyűlésben az oktatás és nevelés fejlesztését célozták meg. Kezdeményezte négy nyilvános kisedővő felállítását. Szabadkán 1858-ban még nem működött nyilvános (városi) óvoda. Magánóvoda már volt a forradalom előtt is, de a válságos időkben megszűnt működni, majd a fegyverletétel után a város vezetősége már nem támogatta az intézmény újraindítását. Tíz év eltelté után Czorda elsőként vetette fel ismét az óvodák kérdését, és nagyszerű szónoki képességeire támaszkodva elfogadtatta a városi képviselőkkel négy új kisedővő létesítését.

Sikerein felbuzdulva síkra szállt a nyolcosztályos főgimnáziumért és a községi népiskolák átalakításáért.

Szabadkán a középiskolai oktatás 1747-ig nyúlik vissza. Az osztályok száma az idő múltával fokozatosan nőtt. A négyosztályos gimnáziumot 1795-ben hozták létre, majd 1806-ban hatosztályosra bővítették. A szabadságharc leverése után a város nem vállalta a nyolcosztályos gimnázium költségeit, ezért az osztályok számát ismét négyre csökkentették, és csak mint algimnázium működhetett tovább. Ez alkalommal is Czorda a városatyák szűkmarkúságát vette célba, akárcsak az óvodák esetében, és tüzes beszédével meggyőzte a tanács tagjait, hogy szavaz-

zák meg a főgimnázium megnyitásának költségeit. Neki köszönhetően, a felső jóváhagyás után, 1861 őszen megnyílt az ötödik és hatodik osztály, majd a következő évben a hetedik és nyolcadik osztály is, így az intézmény nyolcosztályos főgimnáziummá nőtte ki magát. Az 1861. év újabb nagy fordulatot hozott az iskola életében, a ferences rendi tanárokat több mint egy évszázad után világi előadók váltották fel.

Tisztában volt a kompromisszumok szükségességével a város (és a saját) érdekében. 1859 augusztusában még indítványozta, hogy a város küldöttséget mentszen Cronini osztrák tábornagynak, az alkalomból, hogy a *Szerb Vajdaság* éléről a horvát báni székbe vezényelték át a „*Szabadka jóléte iránt mutatott atyai gondoskodásáért*”. Három hónapnál később pedig már Mukits Jánossal Zomborcsévits Vincét ajánlották a községi rendtartás fölötti tanácskozáson való részvételre Temesváron azzal, hogy ott pártolja a Szerb Vajdaság megszüntetését és az alkotmány visszaállítását.

Az olasz szabadságharc fellángolásával a Monarchia a felbomlás határára sodródott. Egy magyarországi felkelés pontot tett volna ennek a folyamatnak a végére, ezért Bécs mind elnézőbbé vált a magyarokkal szemben, akik éltek is az adott lehetőséggel. Országszerte kisebb-nagyobb megmozdulások kezdődtek. Szabadkán ezek szervezésében is Czorda járt az élen. A Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója alkalmával rendezett ünnepségen, 1859 októberében tűnt ki beszédével, majd 1860 áprilisában, Széchenyi halála alkalmával, özvegyének részvétlírát küldését javasolta. A tanácsnak benyújtott indítványában egy utcát és egy alapítványt szeretett volna róla elnevezni, valamint a *legnagyobb magyar* szobrát és arcképét tervezte elhelyezni a város tanácstermében.

folytatás a 12. oldalon

esszé

Az 1860-as Szent István-napi egyházi ünnepély és körmenet alkalmával tartott hazafias beszéde miatt politikailag gyanús személlyé vált, ezért az osztrák hatóságok letartóztatták, először a szabadkai kaszárnnyában tartották fogva, majd kocsin Szegedre kísérték, onnan tovább Csehországba, Josephstadtba került. Bécs nem akarta élezni a politikai helyzetet, hanem további engedelmekkel igyekezett lecsillapítani a magyarországi állapotokat. Ennek köszönhetően még 1860 őszén kiadták az Októberi Diplomát, amellyel visszaállították az alkotmányos rendet, és ami Szabadka esetében különösen fontos volt, egy évtized után megszüntették a *Szerb Vajdaságot*, és területét visszacsatolták az anyaországhoz. Az enyhülés hatására Czordát héthavi raboskodás után hazaengedték. A város apraja-nagyja Palicsra sietett elébe. A kalapokat zöld gallyakkal és árvalányhajjal ékesítették. A városi hatóság ekkor még óvatosságból távol tartotta magát az ünnepléstől.

Az alkotmányos rend visszaállítása után megtartott választáson, 1861 februárjában elnyerte a városi főügyész székét, majd a március 20-án megtartott országgyűlési képviselő-választáson is diadalmaskodott. Az alkotmányos időszak nem váltotta be a bécsi udvar elvárásait, ezért 1861.

november 5-én visszavonták az Októberi Diplomát, és visszatértek a központosított rendszerre. Az alkotmányos rend megszűnt, a tisztikar önként lemondott. A változások ellenére a Szerb Vajdaságot nem állították vissza.

Az 1860-as évek első felét kitöltő *provizórium* időszaka alatt Czorda továbbra is a város egyik meghatározó személyisége maradt. Fontos szerepet játszott az *alföldi vasút* megépítésében, ezért elismerésül 1864. március 14-én ő tolta az első talicskát az építkezések megkezdéséhez, és mellette Flatt Endre polgármester tette meg az első kapavágást.

A kiegyezés alatt már a Deák-párt egyik helybeli vezére. Az 1865 végén megtartott parlamenti választáson a győztes jobboldal országgyűlési képviselője lett, 1867 májusától városi főbíró. A Deák-párt azonban az 1869-es országgyűlési választáson itt helyben megbukott, majd az 1872-ben tartott városi tisztújítást is vesztesen hagyta el. Az új polgármester a balpárti Mukits János lett.

Czorda az országgyűlési választáson elszenvedett vereség után bírói pályára lépett. A jobbpárt kezéből Szabadkán kicsúszott minden hatalom, de országos szinten a vezető szerepe megkérdőjelezhetetlen maradt. Ennek révén Czorda gyorsan haladt fölfelé a hivatali ranglétrán. Első lépésként 1869-ben a pes-

ti ítélőtábla bírója lett, majd hat évvel később királyi kúriai bíróvá nevezték ki. A nyolcvanas évek közepétől már a jogászyűlések elnöke, és az igazságügy-ministeri szék várományosai között emlegették.

Mielőtt a fővárosba távozott volna, 1868 őszén kezdeményezte az első szabadkai pénztintézet megalakítását (történt már egy sikertelen kísérlet 1846-ban). Az intézet célját a földbirtokosok és a *tőkepénz* közötti közvetítésben fogalmazta meg. Az ötlet és az első lépések megtétele Czorda nevéhez fűződik, de a véghezvitel és a bank felvirágoztatása már a pénztintézet igazgatójának, Guln Györgynek a nevéhez. A Takarékpénztár és Népbank, Szabadka első pénztintézete, 1869. március 25-én kezdte el működését. Czorda a kezdeményezésért a választmánytól a tiszteletbeli elnök címet kapta.

Bírói pályafutásának huszadik évfordulóját szülővárosában ünnepelte. Ez jó alkalomnak bizonyult arra, hogy a városban ünnepséget rendezzenek a tiszteletére. Egyet, amikor megérkezett a Hungária Szálló kerthelyiségébe, ahol „*megjelent az ügyvédi és a bírói kar színe-java és sokan a földbirtokosok közül is*” – jelentik a korabeli újságok. Valamint egy másikat, mielőtt visszament volna a fővárosba, ezt Palicsom tartották – „*több szabadkai polgár*

résztvételével”. Ezen az ünnepségen a résztvevők, valószínűleg röstelve az ételre és italra elköltött tömérdek pénzt, eldöntötték Parcsetich Félix kezdeményezésére, hogy mindjárt helyben gyűjtést rendeznek egy diákokat támogató alapítvány számára, amelyet közfelkiáltással a jubiláló Czorda Bódogról neveztek el. A 300 forintot kitevő tőke (egy tanítónő évi keresete 600 forint körül mozgott abban az időben) kamatait egy olyan szabadkai gimnáziumba járó ifjúnak szánták, vallási és nemzetiségi különbség nélkül, aki „*a magyar történelemből legszebb előmenetelt tett*”. Az évi 26 forintot ösztöndíjat az 1876-os záróünnepségen osztották ki először.

Két év múlva a kúria második tanácsának tagja. A családi és öröklődési perekben ítélt. Szaklapokba írogatott (nevét a *Jogi lexikon* nem jegyzi). Államtitkár Szilágyi Dezső miniszter mellett. Gyakorlatilag az országos igazságügy második embereként kiharcolta a szabadkai igazságügyi palota megépítését (ma a katonai ügyosztály és a börtön épülete). Az alapkölvetétel alkalmával, 1889 októberében, őt és Szilágyi Dezső minisztert mintegy tízezer ember várta a vasútállomáson, és kísérte Vojnits Lukács házához, ahol mindketten megszálltak.

Három évet töltött el az államtitkári székben, hogy 1892 szept-

emberében visszatérjen a bírói karba. A királyi ítélőtábla elnöke lett. Ez alkalommal a királytól nemességet kapott, és felvették a főrendek közé. Az elkövetkező években tovább folytatta a címek halmozását, a valóságos belső titkos tanácsos és a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktora címet magáénak mondhatta, majd 1893 szeptemberében a kúria másodelnökének nevezték ki. Amikor 1901-ben nyugdíjba vonult, nyakába került a Ferenc József-rend nagykeresztje is. Három évvel később, 1904. július 5-én halt meg Budapesten. A fővárosban temették el.

A forradalom és szabadságharcból visszatérve a tőkés átalakulás és a polgárosodás egyik szószólója. Tisztában volt azokkal az elvárásokkal, amelyeket a jövő támaszt a város iránt, ezért mindent megtett, hogy Szabadka megfeleljen nekik. A nevéhez számos újítás kötődik: az első városi óvodák megnyitása, a nyolcosztályos főgimnázium beindítása, az alföldi vasút megépítése, az első pénztintézet megalapítása, valamint az igazságügyi palota megépítése. Sikereit a fővárosban is elismerték. Ő volt az egyetlen szabadkai, aki a dualizmus alatt (1867–1918) az államtitkári tisztségig jutott. Ennek ellenére szülővárosában a neve feledésbe merült. Most ezzel az írással szeretnénk ezt némileg ellensúlyozni.

emberek a történelemben

ZÁVODSZKI FERENC, SZABÓ A HARCTÉREN

Molnár Tibor

Závodszi Ferenc 1894. január 10-én született a Torontál vármegyéhez tartozó Csókán, Závodszi Ferenc és Kamrás Ágota második gyermekeként: a házaspárnak hat gyermeke, két fiú és négy leány érte meg a felnőttkort.

Nagybátyjuk, Závodszi János Szegeden, a Délibáb u. 37-ben lakott – az utca 1948 óta Tisza Lajos nevet viseli –, és úri szabóként kereste a kenyerét. Ferenc nála tanulta a szabómesterséget, míg öccse, István – szintén Szegeden – cipésznek tanult.

Závodszi Ferenc és Székely Julianna Szegeden készült esküvői fotója

Inasévei alatt Ferenc ismeretiséget kötött egy MÁV-tisztviselő leányával, Kiri Rozáliával. Az udvarlás eljegyzéshez vezetett, és a fiatalok már az esküvőjükre készülődtek. Ferencnek azonban még előbb le kellett szolgálnia a katonai szolgálatát: 1913 októberében bevonult a cs. és kir. szegedi 46. gyalogezredhez.

Az első világháborúban küzdő szegedi gyalogezred elődje 1851-ben alakult meg, az alakulat hadkiegészítési területét 1853-tól Szeged és környéke képezte. Első jelentősebb bevetése Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációjában való részvétele volt. Az ezred Mars téri laktanyája 1882-ben épült meg, ettől kezdve a 46-os gyalogezred Szeged „háziezredének” számított.

Az 1910-es évek elején a cs. és kir. 46. gyalogezred hadkiegészítési kerületéhez tartozott Szeged és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város és Makó rendezett tanácsú város mellett még Csanád vármegye Központi járása, Csongrád vármegye Tiszáninneni és Csongrádi járása, valamint To-

rontál vármegye Nagyszentmiklósi és Törökkanizsai járása, ahová Csóka is tartozott.

Az ezredet hadrendileg a cs. és kir. VII. (temesvári) hadtest 17. (nagyvárad) hadosztályába, annak 34. (aradi) gyalogdandárjába sorolták. Kivételt képezett a kikülönített III. zászlóalj, amely a cs. és kir. XVI. (zár) hadtest 18. (mosztári) hegyi hadosztályába, annak 5. (nevesinjei) hegyi dandárjába tartozott, és a hercegovinai Avtovacon állomásozott.

A háború elején az ezred egy hónapra Torontál vármegye déli részére, a szerb határon fekvő Pancsova (ma: Pančevo, Szerbia) környékére került: határbiztosítást látott el, de harcban nem keveredett. Az orosz hadüzenet követően a 46-osokat rövidesen az északi hadszíntérre szállították.

1915. május 23-án Olaszország hadat üzent a Monarchiának. A svájci határtól az Adriáig 600 kilométer hosszúságú front nyílt meg. A hadszíntér egyik stratégiai fontosságú pontját a Doberdó-fennsík képezte, amelynek védelmében a szegedi 46-osok soraiban Závodszi Ferenc gyalogos is részt vett.

A katonák nyolc-tíz napot töltöttek az első vonalban, ezt követően leváltották őket, és pihenőre vonultak, tartalékba kerültek. 1915 júliusára a Doberdót védel-

mező osztrák–magyar katonák létszáma meghaladta a hetvenötezer főt, és az elhelyezési lehetőségek szűkösnek bizonyultak. Ezért József főherceg, a VII. hadtest parancsnoka a Komeni-fennsíkon, a Lokvica település mellett, Segeti néven ismert területen egy állandó, legalább ötezer ember befogadására alkalmas tábor létrehozását rendelte el. 1915 végére utakat alakítottak ki, a barakkok mellett kőépületeket is emeltek, és megoldották a vízellátást. A táborban segélyhelyet, fürdőket létesítettek, a lelki feltöltődést kápolna szolgálta, a mozi és kávéház pedig a megfáradt harcosok kényelmét és kikapcsolódását. A fennmaradt fotó tanúsága szerint Závodszi Ferenc a segeti táborban bajtársainak egyenruháját javítva tudta művelni szakmáját.

Az olaszok által 1915 júniusa és 1916 augusztusa között indított hat nagy támadásban, isonzói csatában a legsúlyosabb harcok rendre a Doberdó birtoklásáért és Görz elfoglalásáért folytak. Ezekben a harcokban olasz részről kétszázharminckétezer, osztrák–magyar részről pedig százhatvanötezer főt tett ki az emberveszteség. A szegedi 46-osok a Doberdó 1916. augusztus 9-ei – a 6. isonzói csata során bekövetkezett – kiűritéséig hősiessen

harcoltak a karszton, és ezt követően is az olasz hadszíntéren maradtak.

Ferenc a harctérről is tartotta a kapcsolatot menyasszonyával, ám a lány váratlanul, feltehetően a spanyolnátha szövődményeként kialakult tüdőgyulladásban 1918 szeptemberének végén elhunyt. A katonáé néhány nappal később érkezett haza szabadságra. Az elhunyt Rozália családja annak unokahúgát, az árva Székely Juliannát kérte fel, hogy kaulozolja el Ferencet menyasszonya sírjához.

Az életnek mennie kellett tovább: Ferenc megkérte Julianna kezét, aki igent mondott. 1918. október 5-én házasodtak össze Szegeden, ahol Ferencnek a Csuka u. 31/A szám alatt volt bejelentett lakása. A katonáé három nap múlva visszatért ezredéhez.

A 46-os gyalogezred 1918 novemberében érkezett vissza Szegedre. Ferenc a Károly-csapatkereszt birtokában szerelt le. Feleségével nem maradtak Szegeden, hanem visszatértek az akkor már megszállás alatt lévő Csókára, és itt éltek le életüket: Ferenc 1972-ben, Julianna pedig 1979-ben hunyt el.

* A cikk megírásához nyújtott segítségért köszönettel tartozom Csonti Istvánnak.

SZABÁLYTALAN KRÓNKA

Balogh István: *Titokajtó kilincse. Zentai történetek.* Thurzó Lajos Művelődési-Oktatási központ, Zenta, 2021

„Nem mese az gyermek,” – így feddi az apja Arany János Családi kör című versében a kislegényt, aki a koldusnak azért rimánkodik, hogy „Meseljen még egyet”. Balogh István tudja, a kiskorunkban hallott történetek, a velünk történtek egész életünkben elkísérnek bennünket. Amikor felidézi gyermekkorából a kaszával való aratást, hogyan néztek ki a huszadik század ötvenes éveiben a cséplések, akkor a személyes emlékekhez társul az a népballada is, amely egy csépléskor történt tragédiából született tájainkon. Farkas Julcsa balladáját ő az édesanyjától hallotta, tanulta meg. Azt is megtudjuk, dr. Burány Béla volt az, aki kutatni kezdte Farkas Julcsa életét. A kötet egyik írásában Balogh István a gyerekkori emlékek mellé azt is beleszövi a történetbe, hogy egykoron Zentán vízimalmokban, szélmalomokban öröklötték a gazdák az 1890 körüli évekig, majd megjelentek a gőzmalomok, amelyekről már személyes élményeket is megoszt velünk az író. Mennyi mindent elraktároz egy élénk értelmű, kíváncsi kisgyermek, aki issza magába a felnőttek meséit, figyelni viselkedésüket, és szinte észrevétlenül megtanulja például azt, hogy az aratáshoz, csépléshez felfoga-

dott napszámásokat jól kell a gazdának tartania. Ezt kívánja a tisztesség. Meg azt, hogy a szomszédok ott segítsenek egymásnak, ahol és amiben tudnak, még abban a nélkülözésekkel teli világban is, amikor jegyre adták az élelmiszert.

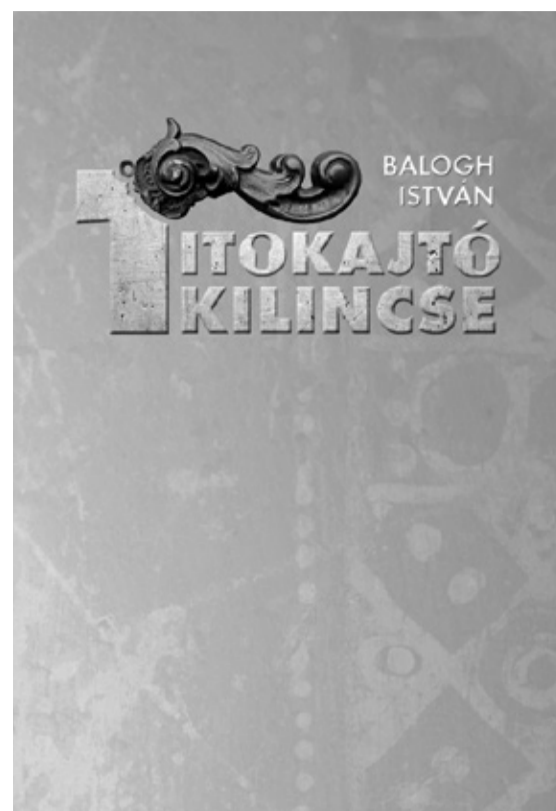
Rácsodálkozunk, a kisgyermeket milyen okosan nevelték rá a családban a munkára, a koruknak, testi erejüknek megfelelő feladatokkal, úgy, hogy ne éljék meg tehernek, mindig legyen benne valami játékos elem, erőpróba is. A nagymamák szerepe mindig meghatározó az unokák tanítgatásában, legyen szó a bibliai történetek varázslatos világában való eligazodásról vagy akár az adventi készülődésről, amely eszközeiben szerény, egyszerű volt, de generációkon átöröklött hagyományokon, szigorú szabályokon alapult. És az immár nagyszülő Baloghéknál is napjainkban a család kialakult rendje szerint zajlik az adventi készülődés, karácsonykor a nagypapa megkapja a legszebb ajándékot: az unoka rajzán ő áll ott, a titokajtó előtt, amelynek csak belül van kilincse, s a bejutás talányának megfejtése a szeretetben rejlik.

Bevallom, nagy fokú kíváncsisággal olvastam az 1970-es tiszai nagy árvízvel kapcsolatos történeteket, hisz akkor második kisdiaikként elsősorban a felnőttek félelmét éreztem, meg azt, hogy ha kimerészkedtünk a töltséhez, amelyet homokzsákok tömkelegével

erősítettek meg, hogy megvédjék Kanizsát a pusztítástól, azonnal elzavartak bennünket, hogy ne lábatlankodjunk ott. Balogh felnőttként élte meg azokat a napokat. Fiatal tanárként derekasan kivette részét a szomszédos Zentán a Tisza haragjától való védelemből, az emberfeletti küzdelem – amelyet rendkívül szemléletesen, érzékletesen ír le – ma már szinte történelem, és fontos szerepet kap a történetben a személyes vonatkozás is: az árvízveszély közepette született meg a fia.

A kötetben a személyes történetek mindig jó apropóként szolgálnak ahhoz, hogy megtudjunk valamit a szeretett szülőváros, Zenta múltjából, egykor élt emberekről, a régi épületek kalandos sorsáról vagy épp a Bálint-naphoz, Vince-naphoz kapcsolódó népszokásokról. Még a karanténtörténetekben is, hiszen amikor nagymama és nagypapa a kijárási tilalom idején az ablaknál ül, az jó alkalom a több mint százéves karosszékhez kapcsolódó családi legenda felidézésére, de ami megfényesíti a bezártság okozta szomorúságot, az mégis az unoka sportsikerei miatti öröm, a családtagok iránti aggodás, szeretet. Minden íráson átsüt, hogy mindenek felett a legfontosabb az Ember, legyen

Mihályi Katalin

az családtag, barát, azok az egykor élt és mai zentaiak, akik naponta megküzdöttek a megélhetésért, megmaradásért, felépítették és éltették a várost.

Nem mese az gyermek – így kezdjük ismertetőnk. Balogh Istvántól a kötetben két mesét – egy nyitó- és zárómesét – is kapunk ajándékba, és felnőttként fabulát olvasni ugyanolyan jó, mint gyerekként.

TÉNYFELTÁRÁS IRODALMI ESZKÖZÖKKEL ÁTSZÖVE

Lódi Gabriella

Kőszegi Ábel: *Töredék. Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája.* Forum, Újvidék, 2021

1944 májusában Radnóti Miklós Shakespeare *Vízkeresztjét* fordította, amikor megkapta a SAS-behívót Vácra, közérdekű munkaszolgálatra. Huszadikán vonult be, úgy hírelt, leváltani mennek Szerbiába az 1943-ban behívottakat. Borig vonat szállította őket, majd a Žagubice mellett Lager Heidenauból szeptember 17-én indult a fogolyment Magyarországra felé.

A több mint egy hónapig tartó erőltetett menet utolsó hetében a már járni sem tudó költőt a győri kórházba irányították. Mivel a várost a szövetségesek éppen szőnyegbombázták, így rengeteg volt a súlyos sebesült és áldozat a romok alatt. A beteg munkaszolgálatosokat egyetlen győri kórház sem fogadta be, köztük Radnótit sem. Halálának pontos körülményei nem teljesen ismertek, de egyes források szerint Marányi Ede honvéd alezredes parancsára Tóth András hadapródörmmester ötfős kerete élén 1944. november 9-én Abda község határában lőtték le a végsőkig kimerült Radnóti Miklóst, huszonegy társával együtt. A negyedik Razglednica sorai – „Tarkólövés. – Így végzed hát te is...” – az ő végzetét is előrevetítették. Az áldozatokat a Győrhez közeli Abda község határában tömegsírba temették, mocsaras, ingoványos területen.

Így végezte be fájdalmasan fiatalon, borzalmas körülmények között életét Radnóti Miklós.

Tragikus sorsú költőnk utolsó hónapjainak krónikáját Kőszegi Ábel

tárja fel a Forum Kiadónál megjelent kötetében, mely az 1972-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó által közreadott első kiadás módosított változata. Felbecsülhetetlenül fontos munka ez, az elérhető dokumentumokat feldolgozva, az események túlélőit és szemtanúit megszólaltatva rekonstruálta Radnótinak a bori szolgálatos táborban töltött hónapjait – olvashatjuk a kötet fülszövegében. Bár szigorúan tudományos módszerrel dolgozott, az adatközlők személyét kényszerűségekből nem fedhette fel, ezért a dokumentaritást irodalmi eszközökkel színezte át. Így született ez az egyedülálló írás, amelyet visszafogottan erőteljes prózastílus megrendítő irodalmi alkotássá tesz, de amely minden részletében hiteles tényfeltáráson nyugszik.

Az, hogy csaknem ötven év után újra kiadják Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikáját, mindenekelőtt a „versvándornak”, Tóth Péter Lórántnak köszönhető, aki 2019-ben Bortól Abdáig gyalogosan járta végig Radnóti Miklós költő és munkaszolgálatos társainak 1944. évi halálmenetét. Ez a könyv szolgált a kalauzaként, és a Vajdaságban számos helyen előadott Radnóti-est is erre a krónikára épült.

A második világhéges magával hozta azokat az iszonyatos kegyetlenségeket, amelyek által Radnóti sorsa is bevégeztetett. A költő soraiban ott a felismerés, hogy a világban „megáradott a gonzság” – „Oly korban éltem én e földön, / mikor az ember úgy elaljasult, / hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra, / s míg balhitekben hitt s tajtékzott téveteg, / befönték életét vad kényszer-

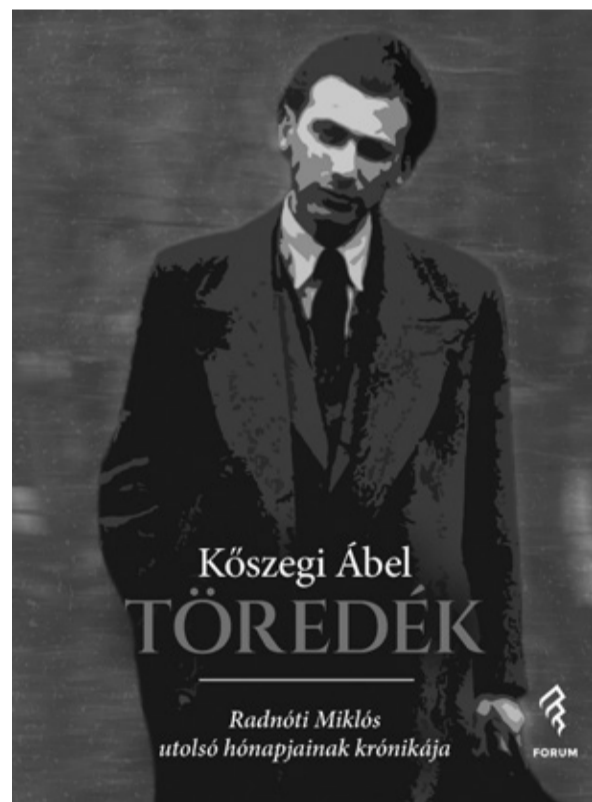
képzetek” – és ez mindenkor emberének szól.

A Radnóti-életmű ezen két hónap alatt született költeményeiben (a *Bori notesz* versei, melyek lezárják a borzalom tapasztalatait) a sorspéldázat, az elviselés, a túlélés, a védekezés moráljának kiépítése, az élet szépségének, az örömeinek és az ezt ellehetetlenítő tényezőknél a tudomásulvétele egységesül.

Van-e létjogosultsága a 20. században egy olyan költészetnek, mely nem annyira hirdeti a jóságot, mint inkább gyakorolja, a világra, az életre való igent mondásra, a szelidségre, az áhítatra és a derűre van hajlama? A Radnóti-értékelés ezen kérdéseire egyértelmű igen lehet csak a válasz.

Radnóti Miklós életének utolsó óráit Kőszegi Ábel könyvében egy parasztasszony visszaemlékezéséből rekonstruálja, aki utoljára látta életben a költőt.

„Az egykori parasztasszony ma már úgy emlékszik vissza, hogy amikor a gátórháznak tartott, azon a novemberi napon, látott egy középkorú férfit a munkaszolgálatosok között, aki a szerkesztőknek támaszkodva ült, és írt egy nagy, fekete füzetbe. Amikor visszafelé jött a gátórral, akkor már a férfi nem írt, csak feküdt a gát oldalában, arccal a bécsi országút felé, és az eget nézte.”

A példaszerűen tárgyilagos szemléltető műben pontos tényfeltárással, dokumentarizált, mozaikként összerakott visszaemlékezések összegzése található. Mégis, hogy a borzalmakat közvetlen közelséggel érzékeljük, magát a költőt idézzük, aki előrevetíti tragikus végzetének bekövetkezését a halálból visszaküldött élmény leírásával, 1944. október 31-én Szentkirályszabadján írt Razglednicájában.

„– csak feküdj nyugodtan. / Halált virággal most a türelem. – / Der springt noch auf, – hangzott fölöttem. / Sárral kevert vér száradt fülemben.” Radnóti Miklós harmincöt évet élt.

színház

MARADOK

Semmilyen statisztikai adatot nem tudok arról, hogy az utóbbi tíz-egynéhány évben hány vajdasági magyar költözött külföldre a tanulás miatt, a könnyebb megélhetés vagy valami más reményében, de abban teljesen biztos vagyok, hogy nem létezik ma olyan vajdasági magyar család, amelynek valamelyik tagja ne élne külföldön, valaki ne hiányozna a hétköznapiokból, az ünnepi ebédnél. Nincs olyan család, amelyben ne tanulták volna ki a Viber, WhatsApp, Messenger, Signal vagy a Skype telefonos alkalmazások használatát annak érdekében, hogy legalább egy kicsit része maradhasson életüknek az elvándorolt rokon, barát. Ezúton jelezném,

hogy a felsorolt applikációk közül a Signallal gyűlik meg a leggyakrabban a bajor, a karácsonyi, húsvéti, születésnap családi ebédek megkeserítője nálunk. Biztosan mindenkinek ismerős a „– Hallasz? – Én hallak, és te hallasz?” beszélgetésindító rituálé.

A vARTklub csapata ezt a témát – vagyis a menni vagy maradni témáját – dolgozta fel a *Maradok maradni* című előadásban, melynek bemutatója még 2020 októberében volt, 2022. január 20-án pedig Szabadkán játszották, a magyar kultúra napjának alkalmából, a VM4K Csütörtök esték programsorozatának keretén belül. Itt láttam én is őket.

A vARTklub csapatának tagjai mindannyian az Újvidéki Színház társulatának színészei: Szalai Elor Emina – aki eredetileg játszott is az előadásban, október óta pedig szervezője és mindenese a társulátnak, Crnkovity Gabriella, László Judit, Ozsvár Róbert és Szalai Bence. Nem ez az első közös projektjük, de ez az első, amelyet felnőtteknek szánnak. Mindjárt a vajdasági ember gyomrába találunk vele: a hasához (is) szólnak, és bevisznek pár gyomrost is neki. Már az elején előtűnnek az otthon ízei: Cipiripi, Túró Rudi, Jaffa, Smoki – központi téma az evés, pontosabban az ételek, az ízek, hiszen azokról az emlékek jutnak eszünkbe. Mert az otthon

finom és zamatos. Az előadásban pedig újra és újra felbukkan az étel mint az otthon metaforája: a zsíros vasárnapi leves, a szárma, és a néző már szinte hallja is a szívkiültit a rádióban, érzi a szájában a főtt répa és rántott hús ízét. A vajdaságinak a jókat enni egyenlő az otthonnal, az ebédkészítés és evés a mi szeretetnyelvünk.

Az előadás hosszabb-rövidebb jelenetek halmaza – hagyományos cselekményszál nélkül –, melyek egymáshoz lazán kapcsolódnak, összekötő kapocs a nagyszerű zene. Az alkotók azt boncolgatják, hogy mennyire határoz meg bennünket a nyelv, hogyan viszonyulunk a szülő-

Fotó: VM4K

könyv

IGAZSÁGTALAN IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Graham Moore: *Bűnösök*. Fordította: Orosz Anna. Agave Könyvek, Budapest, 2020

Nehéz elképzelni, mennyi elbeszélhető anyagot nyújt egy hónapig elhúzódó bírósági tárgyalás az amerikai igazságszolgáltatás gyakorlatában. Sovány materiának tűnik, mert nem ismerjük az Amerikai Egyesült Államok bírósági gyakorlatát, amikor meg Graham Moore ízelítőt ad belőle a regényében, felettébb örvendezünk, hogy nem a saját bőrünkön kellett megtapasztalnunk a bírósági gyakorlatot, az ügyész és az ügyvédek harcát, amelynek során „az igazság néha különösen rossz védelem”. A *Bűnösök* regény egy büntetőper kapcsán megvilágítja előtűnő jogi eljárásokat, az ügyvédi mesterkedéseket, két vagy több elkövetett vagy feltételezett bűncselekményről rántja le a leplet, mindvégig fenntartja az olvasó érdeklődését, végül pedig egy teljesen váratlan, óriási csavarral helyezi új megvilágításba a múlt és a jelen történetét, amikor kiderül, hogy nem is azok a címben szereplő bűnösök, akikre az olvasó csaknem 350 oldalon keresztül gondolt.

A *Bűnösök* nem detektívregény, hanem thriller. Ennek ellenére van benne áldozat, elkövető, nyomozó egyaránt, de a

szertő nem velük foglalkozik, hanem az esküdtszék tizenöt, majd tizenkét tagjával, akik egy tárgyalás öt hónapja alatt a külvilágtól elszakítva élnek összezárva egy szállodában, ahol tilos egymással érintkezniük, a sajtó tiltott számukra, sőt még maguk között sem beszélhetnek a folyamatban lévő ügyről, csak a tárgyalás végén, és csupán az esküdtek termében, ahol döntést kell hozniuk a vádlott sorsáról. Az Egyesült Államokban az esküdtszék feladat állampolgári kötelesség, némi térítés is jár érte, és nem egy esetben egy életre szóló lelkiismeret-furdalás forrása.

A regényben Jessica Silver tizenöt éves fehér diáklány az áldozat, akinek a holtteste soha nem került elő, haláláért Bobby Nockot, a lány tanárát vádolják. Az esküdtszék fölmentette a fekete fiút. Egy tévétársaság kérésére tíz év elteltével az esküdtek nyilatkoznak arról az öt hónapról, amit a külvilágtól elzárva töltöttek a tárgyaláson. A központi figurák: a vádlott bűnössége mellett kardoskodó Rick Leonard és az ártatlanságáról győzködő Maya Seale. A vádlotthoz hasonlóan fekete bőrű Ricket a filmforgatás ideje alatt meggyilkolják ugyanabban a szállodában, ahol tíz évvel korábban karanténban tartózkodott esküdttársaival, ráadásul Maya szobájában.

A két ádáz ellenség tíz évvel korábban viszonyt folytatott egymással, és minden arra utal, hogy az időközben jeles ügyvédé lett Mayának volt indítéka a férfi meggyilkolására, meg is vádolják, börtönbe csukják, ahonnan ügyvédtársai másnapra kihozzák. A furfangos ügyvédnő rájön, hogy nem Bobby Nock gyilkolta meg Jessicát, és arra is, hogy ki a felelős Rick haláláért. Ezt azonban nem hozhatja nyilvánosságra, főleg nem viheti bíróság elé, mert veszélyeztetné vele két gyermek jövőjét, köztük Bobby Nock fiát, ezért újra összezecsődíti a valamikori esküdteket, hogy együtt határozzanak, miként védjék meg a gyerekeket. Az ár: a hazugság vállalása.

A sivár tárgyalóteremből és az esküdtek terméből a történet voltaképpen csupán két abszurd helyre kalandozik el, az egyik a szexuális bűnözőként elítéltek kolóniája, a másik pedig egy bizarr művésztelep, ahová Maya Bobyt keresve jut el.

A Jessica Silver meggyilkolása ügyében felmentett fekete fiút egy vallomásnak tűnő bukásúlevél megíratása után meggyilkolják, mintegy igazságot téve a világban, de ez az önbíráskodás célt tévesztett, a megvádolt, majd felmentett, végül mégis kivégzett fiatal ember nem csupán áldozattá vált, hanem életével fizetett azért, amit el sem

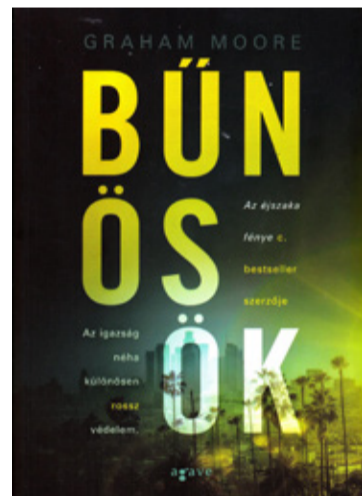
követett. Ennél az eseménynél fordul a kocka, hiszen a regény eddig a pontig azt sugallja, hogy az esküdtszék a *bűnös*, amiért felmentett egy szexuális bűnözőt a vád alól, viszont a tényállás az, hogy mások az igazi *bűnösök*.

Az amerikai igazságszolgáltatás fonákságát sommázza az író, miszerint valakinek „bűncselekményt kell elkövetnie azért, hogy elkerülje a büntetést egy olyan bűncselekményért, amelyet viszont nem követett el”. A regény hősnője, Maya Seal „azért küzdött, hogy igazságot szolgáltatasson, de a harca csak további áldozatokhoz vezetett. A halál és pusztítás ördögi köre pedig hamarosan őt is eléri”. Ebben a történetben az igazság birtoклása senkin sem segített.

A regényből alaposan megismerhető az esküdtszék tagjainak kiválasztásakor alkalmazott körülményes eljárás, a bíróság ügyel az esküdtek életkorára, nemére, képzettségére, borszínre, makulátlannal előéletére. Számunkra eleve feltételezhető lenne, hogy a holló a hollónak nem vájja ki a szemét, vagyis hogy a fekete bőrű a feketehez, a fehér a fehérhez húz. A regényben ez az előfeltételezés nem működik, és mindenki kínosan kerül a rasszista megnyilvánulást.

A szerzőről: Graham Moore 1981-ben született Chicagóban. Szülei ügyvédek, apja biztosí-

Fekete J. József

tási ügyekre szakosodott, anyja Chicago jogtanácsosa és Michelle Obama vezérkari főnöke volt. Gyermekük nem választott jogi pályát, helyette Hollywood világa és az írás vonzotta. Első regénye *The Sherlockian* címmel jelent meg, és nyomban bestsellerlistára került. A *Kódjátzsma* című film forgatókönyve Oscar-díjat hozott számára 2015-ben. Az egy évvel később megírt, *Az éjszaka fényei* című, második regénye is átütő sikert aratott, ezt a hazai közpatrióták figyelmébe ajánlom, mert Nikola Tesla is szerepel benne. A korábbi, törvénytörési filmekre számos esetben hivatkozó *Bűnösök* 2020 tavaszán jelent meg, és még ugyanebben az évben magyarul is napvilágot látott. Hamarosan film is készül belőle, miként *Az éjszaka fényéből* is.

feldhöz – itthonról és külföldről. Olyan történeteket, élethelyzeteket láthatunk és hallhatunk, amelyek akár közhelyesnek is tűnhetnek, de sokkal inkább általánosnak mondhatók – amilyen élménybeszámolót, történetet sokan hallottunk már elvándorlótól: hogy külföldön sincs kolbászból a kerítés, hogy a gyökértelenség, a honvágy... A legmeghatóbb, leggyomrosabb jelenetek is azok, amelyek a legáltalánosabbak: a skype-oló nagymama, aki csak néha, pár percet lát a képernyő-családból, hogy itthon a kuporgatás, a legolcsóbb, a szekondhend, a kölcsönkért, hogy milyen magányos az, akinek még azt is el kell magyaráznia külföldön, hogy szilveszterkor miért a magyar himnusz éneklé, ha Szerbiából származik (mert „csak a country pljeskavica, de én pirospaprika”). Az előadás jól egyensúlyoz a helyzetkomikum, a nosztalgia és a

dramai hangulat között – megnevettet és megríkat váltakozva.

A darab fő motívuma a napraforgó, amely egyrészt mezőgazdasági szempontból fontos a vajdaságiaknak, emellett, mivel a gyökérzete igen fejlett, szinte bármilyen talajban megél, jól túri a szárazságot is. Amikor fejlődik a növény, főleg a napot keresi, azt az irányt, ahonnan a leghosszabb ideig a legtöbb napfény érheti. De mit csinál, ha napokig nem süt a nap? Akkor akár össze is csomagolhat, és kereshet olyan helyet, ahol melegebben süt rá a nap. Értjük a hasonlatot.

Az alkotók meghatározása szerint a hazáról, boldogulásról, külföldről, hiányról, nosztalgiáról mesélnek, az otthon, illetve az elmenni vagy a szülőföldön maradni témáját járják körül. Weöres Sándor *Talizmán* című versének egyik sora adta az előadás címét, maga a vers pedig ihletet

a témára, az elhangzó szövegek irodalmi anyagokból, saját szövegekből és dokumentarista élettörténetekből állnak össze. Az alkotók szerint az előadás megpróbál nem állást foglalni, nem szájba rágni, megpróbál nevetetni, felismertetni, megpróbál szólni azokhoz, akik elmentek, de azokhoz is, akik itt maradtak. Miközben nézem az előadást, arra gondolok, hogy megvalósulhat-e a törekvésük, lehetséges-e, hogy a színház, pontosabban ebben az esetben ez az alkotói csapat ne foglaljon állást. Hiszen vajdasági magyar színészekről van szó, akik Vajdaságban élnek és alkotnak, és nekem (meg rajtam kívül 199 nézőnek) játsszák az előadást Szabadkán, ez nem lehet nem állásfoglalás. De más jelent, ha ugyanezt Budapesten elszármazott vajdaságiaknak adják elő. Bármilyen közegben is kerül színpadra az előadás, állítás lesz, nem maradhat

semleges. Ezt érzi mindenki a szabadkai közönségből is, a figyelem szinte tapintatható. Előadás végén szünni nem akaró taps, mindenkinek eszébe jutott valaki, aki hiányzik.

Egyszer azt mondta nekem a hosszú évek óta külföldön élő közelim, hogy leginkább a valahová tartozás hiányzik neki. Hát nekünk meg ő. De amikor hazajön, itthon mindig várja a húsleves meg a szármal

Maradok maradni

Összeállította és rendezte: Crnkovity Gabriella
Játsszák: Crnkovity Gabriella, László Judit, Szalai Bence, Ozsvár Róbert
Támogatók: Fém Arts and Café, Magyar Nemzeti Tanács, EPK Alapítvány

esszé

MILOŠ CRNJANSKI ÉS VUJICSICS SZTOJÁN LEVELEZÉSE

Vujicsics Marietta

1957-1968

Vujicsics Sztoján (1933–2002) fiatalon kezdte irodalmi és irodalomszervezői működését. Tanulmányai és antológiái az 1950-es évektől jelentek meg Budapesten. Amikor 1957-ben a budapesti Európa Kiadótól felkérést kapott a kortárs jugoszláv elbeszéléket bemutató antológiára, akkoriban még a nagy könyvtárakba is csak szűkösen, megszűrve jutottak el a jugoszláviai írók újonnan megjelent művei. A Magyarországon általában nehezen hozzáférhető irodalmi termés beszerzése mégsem állta útját e nehéz, úttörő munkának. Ne feledjük: ezek az 1950-es évek...!

Korán elkötelezte magát nemcsak az irodalomnak, hanem a közvetítői szerepnek is. Naprakész tájékozottsággal követte a jugoszláviai irodalmat. Szerencsére néhány jelentős kortárs író személyesen is megismerhetett, és olvasta műveiket korábbi kiadásokban, így tőlük érkeztek könyvek. Akik nem látogattak Budapestre, és a korabeli utazási korlátozások miatt velük személyes kapcsolatokat kevésbé lehetett építeni, azokat levélben kereste meg.

Érdekes, izgalmas helyzet állt elő Miloš Crnjanski (1893–1977) esetében, aki akkor még londoni emigrációban élt. A levelezés nem volt könnyű Magyarországról, kiváltképp nyugati relációban: legalább két hétbe, de rendszerint hosszabb időbe is telt, amíg célba értek a levelek.

Crnjanski címét Csuka Zoltántól (1901–1984), az író *Örökös vándorlás* című művének fordítójától kérte el, így indult útjára Crnjanski az első levél Londonba 1957. október 21-ei keltezéssel.

A kimenő leveleket írógéppel, másolópapír nélkül írta Vujicsics Sztoján. Ám a fogalmazványait – A4-es papír negyedrészeire írva – megőrizte, s ezeken is csak kevés helyen van kézírással betoldás, javítás. Küllaljuk szinte tökéletes. A legelső levelét egy

nagyon régi cirill betűs írógépen írta Crnjanski, de a továbbiakat, mivel Crnjanski válaszevelei (melyekhez természetesen a borítékok is megőrződtek) latin betűs írógépen íródtak, Sztoján ezután már kivétel nélkül a latin betűs, ugyancsak régi, de mellékjelekkel is ellátott írógépen írta.

Leveleinek fogalmazványát 1959. március 20-ai keltezésű levelével bezárólag őrizte meg, olykor az ajánlott feladóvevényel együtt, míg a Crnjanski-levelek utolsó dátuma 1968. január 2., de így is végigkísérhető kettejük levelezése és baráti, bensőségessé vált kapcsolata.

Azt is meg kell említeni, hogy Crnjanski hazatérése után Belgrádban két-három alkalommal szerencsére sor került a személyes találkozásra a korai hetvenes években, amikor Sztoján a belgrádi írótalálkozókra és tudományos konferenciákra meghívást kapott. E találkozásokról dedikált könyvek is tanúskodnak.

Mély tiszteletet sugárzó első levelében Sztoján megírja Crnjanski az a megkeresés okát, valamint megvallja, hogy az *Örökös vándorlás* és a *Csarnojevics naplóját* olvasta – ez utóbbi nagy hatást gyakorolt rá, és a szerző beleegyezésével szívesen le is fordítaná –, ám többi művét még nem ismeri, ezért nagyon szeretné, ha Crnjanski javasolna, illetve legjobb belátása szerint küldene valamit a készülő antológia számára. Továbbá arra kéri, hogy mellékeljen önéletrajzt is, portréval együtt. Megerősítésképpen felsorolja, kik azok a szerzők, akikre eddig gondolt: Ivo Andrić, Veljko Petrović, Isidora Sekulić, Miroslav Krleža, Vladan Desnica, Ciril Kosmač, Mihailo Lalić, Ranko Marinković, Novak Simić, Branko Ćopić, Dobrica Ćosić, Oskar Davičo és mások.

Végül az esetleges félreértéseket elkerülendő, önmagáról megírja: ama bizonyos *vándorlás* óta Magyarországon élő szerb család sarja, édesapja a szerb egyház püspöki helynöke, ő maga pedig

az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa – a „kisebbségi” lét tapasztalatában.

A megkeresésre Crnjanski 1957. október 30-ai keltezéssel örömteli levéllel válaszolt. Néhány javaslatot is tett: például az *Örökös vándorlásból* egy javított részletet, vagy az 1930-ban kiadott művekből, megadva a kötetek pontos megjelenését. A még kéziratban lévő írásaiból egyelőre nem bocsátana rendelkezésre semmit fordítás céljából, de javasolja Sztoján figyelmébe azt a drámát, melyet Aleksandar Obrenović szerb királyról és feleségéről írt (*Konak* címen), érdeklődés esetén egy felvonást szívesen elküld betekintésre. Meggyőződése szerint ez a színpadi mű sikeres lehetne valamelyik magyar színháznál.

Levelének mellékleteként megküldte a kért önéletrajzt és egy portrét (grafikát), zárósoraiban pedig kifejezi örömét, hogy a Magyar Tudományos Akadémia intézetében szerb munkatárs foglalkozik a déli szomszédok irodalmával.

Említést tesz még egy iláncsai, Lambrin nevezetű barátjáról, akinek az első világháború környékén a pesti szerb esperes volt az apósa, és kérdezi: vajon az említett esperes lenne Sztoján édesapja?

A kérésre megírt életrajz utolsó bekezdésében ez áll: „A háború előtt Rómában éltem a jugoszláv nagykövetség sajtótanácsosaként. A háborút Londonban éltem át mint a jugoszláv követség sajtótanácsosa. Jelenleg Londonban élek mint újságíró. Ám 43 év után is, mintegy álomban, úgy beszéllek magyarul, mintha még mindig Csongrádban volnék. És amikor az életben valami nehézségem támad, magamban ezt mondom: *Valahogy csak lesz, mert még sosem volt úgy, hogy valahogy ne lett volna!*”

Megérintheti az olvasót a szöveg olvasásakor, hogy ezt az utolsó mondatot Crnjanski magyarul idézi.

Sztoján válaszevele tisztázza a feltett kérdést (Lambrint és az említett esperest illetően), valamint a *Csarnojevics naplójával* kapcsolatosan felveti, hogy azt az *Örökös vándorlás* új kiadásával együtt volna érdemes megjelentetni, ahogyan a jugoszláv kiadás esetében is történt, s mindezt magyar-jugoszláv együttműködési keretek között, amire már ő, Sztoján, javaslatot is tett korábban. Noha e tárgyalások megszakadtak, igyekszik ez ügyben ismét megkeresni az újvidéki kiadót. A drámát illetően pedig arra kéri Crnjanskít, küldjön egy felvonást, illetve tartalmi ismertetést a műről.

Crnjanski mindeközben természetesen nem tudhatta, hogy az antológia szerkesztése nem bizonyult könnyűnek, mivel a kiadó nem támogatta regényrészlet közlését, mert kimondottan elbeszéléseket kért. Amellett a terjedelemben is változás történt, és az újonnan felmerülő kiadói szempontok a válogatás koncepcióját is érintették.

A távolság, a levelek késedelmes érkezése előidézték olykor egy kis nyugtalanságot, feszültséget.

Vujicsics Sztoján 1958. október 29-én írta és a feladóvevény szerint még aznap adta postára Budapestre a levelét, amelyben tájékoztatja Crnjanskít: pár héttel azelőtt postázta számára a tanulmányát (*Ady és a szerb-horvát írók*), valamint arról is, milyen lépések történtek az *Örökös vándorlás* új magyar kiadását illetően. A készülő antológiába pedig továbbra is egy másik prózai műre kéri beleegyezését, például a *Csarnojevics naplóját* egy részletére... A színdarabot illetően szívesen lefordítaná azt Csuka Zoltánnal közösen. Végül azt a kérését is kifejezi, miszerint Crnjanski utóbbi húsz évben keletkezett költészetét errefelé nem ismerik, ezért szeretné, ha lehetséges volna egy példányt számára a párizsi kiadásból megküldeni. Vagy más megjelent művét. Mivel errefelé nem tudni, mi mindent jelentett meg Dučić, Rakić és Rastko

Petrović, és még mások is, a távoli Nyugaton, minderről *kellene*, sőt *kell* és végső ideje írni, és *lehet* is írni. Ezért a kérését olyan megértéssel és őszintén kéri fogadni, mint amilyen szándékkal most mindezt írta.

1958. november 3-án kelt levelelben Crnjanski megköszöni Vujicsics Sztoján *Ady és a szerb-horvát írók* című, különlenyomatban küldött tanulmányát és az Ady Endréről küldött fényképet [Székely Aladár-felvétel], amelyet Sztoján a levél szerint október 10-én dátumozott. Ugyanakkor Crnjanski sajnálattal állapítja meg, hogy az ő levelét Sztoján valószínűleg még nem kapta kézhez, így visszaigazolást kér a levele megérkeztekor. Érdeklődik, melyik kiadóval tárgyal Csuka Zoltán, mert ő semmiről nem tud.

A *Csarnojevics naplóját* magyar kiadásáról viszont csak akkor hajlandó tárgyalni, amikor már biztos a kiadó, mert kellemetlen tapasztalatai voltak mind ez idáig. A színdarab pedig megjelent a belgrádi Minerva kiadónál, s ajánlja Sztoján figyelmébe. 1954-ben Párizsban kiadott verseskötetének elküldéséről külön gondoskodni fog, mivel az egy drága kiadvány, s nem szeretné, ha elveszne. Egyébiránt pesszimistán tekint a „Kelet-Nyugat íróinak kölcsönös irodalmi lehetőségeire”.

1958. november 5-én Sztojától ismét levél megy Londonba, előző levelére meg sem várva a választ, mert a fejlemények az kívánják, hogy három témában sürgősen kérje Crnjanski véleményét, segítségét. Az első: az év végén, ill. a következő év elején napvilágot lát Csuka Zoltán fordításában Újvidéken az *Örökös vándorlás*, és a budapesti Európa Kiadó bizonyos példányszámat ebből átvesz.

A második: az Európa Kiadónál kilátásban van, hogy a következő év folyamán a *Csarnojevics naplóját* önálló kötetben megjelenhet, épp most van a kiadói lektornál. A fordítást vagy ő, vagy Csuka Zoltán vállalja.

A harmadik: az Európa Kiadónál rövidesen megjelenik az *Örökös vándorlás*, és minden bizonnyal külön kötetben a *Csarnojevics naplója* is. A kiadó feltétele viszont, hogy a készülő antológiában csakis elbeszélés, novella szerepelhet, regényrészlet semmiképp. Így Crnjanski válogatott műveiből Sztoján az *Apoteózisra* gondolt, mégis szeretné, ha valamelyik újabb, még meg nem jelent elbeszélését, novelláját mutathatná be. A kiadó feltételei miatt most nagyon kényes helyzetbe került, mert az antológia anyaga már fordítás alatt áll. Kéri Crnjanskít, tegyen javaslatot a megoldásra, illetve legjobbnak, ha küldene az antológia számára egy novellát. Az antológia összeállítójaként szeretné a lelkiismerete szerint végigvinni ezt a háládatlan munkát...

Vujicsics Sztoján újabb levélben, 1959. január 5-én arról ír Crnjanskinak, hogy noha októberben-novemberben két ízben is jelentkezett, még az elmúlt év november 3-ai levelére tartozik választ adni.

Az *Örökös vándorlás* az újvidéki Forum Kiadónál jelenik meg, a budapesti Európa Kiadó ebből a kiadásból vesz át bizonyos példányszámot a magyar könyvpiacra. Közben a *Csarnojevics naplójának* fordításába már belekezdett, ám a kiadó még nem döntött a megjelenést illetően. Az antológiába pedig azért az *Apoteózis* került be, mert ez volt a legjobb megoldás, hogy Crnjanski szerepelhessen benne.

Megemlíti: nemrégiben Jugoszláviából kézhez kapta a sokat emlegetett *Konak* című komédiát, nagy érdeklődéssel és élvezettel el is olvasta, és Csuka Zoltánnal szívesen le is fordítaná. Egyszermind megköszöni Crnjanskinak a beígért párizsi kiadású verseskötetet, s hogy biztonságban megérkezzen a küldemény, javasolja azt a munkahelyi címére, az Irodalomtudományi Intézetbe

küldetni. Hálából és viszonzásul szívesen küldene egy példányt az írónak Londonba, kívánsága szerint, valamelyik magyar költő művéből, majd tisztelettel kíván boldog új esztendő.

Crnjanski válasza kelt 1959. február 10-én: az újvidéki Forumtól a Jugoszláv Szerzői Jogvédő Hivatalon keresztül kézhez kapta a szerződést az *Örökös vándorlás* új kiadására, amely Csuka Zoltán új fordítása, de szó nem esik arról, hogy az 1300 példányszámból a budapesti Európa Kiadó átvenne terjesztésre, mint ahogyan azt Sztoján előző levelében említi. Ezért postafordulattal választ vár, hogyan is áll ez valójában, mert „az intrikát nem tűri”. A *Csarnojevics naplójára* pedig, amint a kiadó megerősíti a kiadás tényét, engedélyt ad.

Az antológiában az *Apoteózis* megjelenésével viszont egyáltalán nem ért egyet: nem így volt megbeszélve, és még egyetlen példányt sem látott a kötetből.

Megírja, hogy a belgrádi Drámai Színház készül bemutatni a *Konak* című művét, valamint felhívja a figyelmet az *Ithaka és kommentárok* belgrádi megjelenésére.

A levél végén Tábori Piroška költőnő iránt érdeklődik, akit még az első világháború idején ismert meg, valamint egykori temesvári gimnáziumi barátja (még 1912–13-ból), Jurka Gyula hollétééről is szeretne tudni, ez különösen kedves volna számára, mert: „Az emberek olyanok, mint a sárga falevelek, amelyeket széthord a szél.”

Vujicsics Sztoján válaszlevelében – kelt 1959. március 20-án – visszaigazolja a február 10-ei levelet, elnézést kérve a késedelmes válaszáért, ami vidéki útjai miatt alakult így. Valamint, hogy Csuka Zoltánt, a fordítót kérte meg az *Örökös vándorlás* kiadásával kapcsolatos részletes tájékoztatásra a szerző felé. Az *Apoteózist* illetően pedig a kényszerhelyzetet kell figyelembe venni, hiszen

– amint erről korábban is tájékoztatta a szerzőt – nem maradt más megoldás, ez volt az ára annak, hogy az antológiából ne maradjon ki. Megérti a szerző elégedetlenségét, hiszen annak műfaja felveti a kérdést, próza-e vagy költészet, de minden körülményt tekintve véve ez volt a legcélszerűbb megoldás. Végül a két ismerős személy hollétét illetően: Jurka Gyula nyomait nem biztos, hogy felleli, de Tábori Piroskáról rövidesen írni fog. A levél utóiratában ez áll: „Hallom, hogy Ivo Andrić nemrégiben Londonban volt.”

E levél után Vujicsics Sztoján további fogalmazványokat nem őrzött meg.

Crnjanski következő, rövid levele 1960. december 25-én kelt, amelyben megköszöni Sztojánnak az újévi üdvözlőlapot, és viszont kívánja a legjobbakat. Ugyanakkor hallotta, hogy megjelent a jugoszláv prózai antológia, és kicsit évődve kérdezi: „Nem lett volna szebb, ha küld egy példányt?” Időközben megkapta Csuka Zoltán fordításában az *Örökös vándorlást*, és a fordításról az a véleménye – egy-két apróságtól eltekintve –, hogy remek.

Crnjanski 1961. március 29-én keltezett levelében megköszöni Sztoján kedves lapját, amelyet a Vujicsics család tagjai is aláírtak, valamint a levelét, melynek dátuma f. év január 24.

Feltehetően egy régi Budapest ábrázoló lapról lehet szó, amely Crnjanskít megérintette, mert kifejezi örömét, hogy ilyet lát.

A levélben azonban kitér arra, hogy nem állja meg a helyét a megállapítás, miszerint Ady olyannyira hatott volna az ő költészetére. Noha a magyar nyelvet gyerekkora óta jól tudja és beszéli, túlzásokba nem kellene esni, hiszen azok „az olvasáskor szerzett múltó benyomások”, és szerinte „az irodalomtanároknak nem kellene ilyen apróságokból nemzetközi barátságok bizonyítékát és propagandát építeni”.

Kissé felháborodik azon is, hogy a belgrádi irodalmi újságban valaki Blaise Cendrars hatását mutatja ki a költészetén, holott ő sem Párizsban, sem máskor nem is olvasta Cendrars-t, inkább másokat.

„Így nem lehet Történelmet írni” – szögezi le. Hozzáteszi azonban, mindezt a legjobb szándékkal mondja olyasvalakinek, aki így elkötelezte magát az irodalomnak, szerkesztőként és antológiák összeállítójaként, ami nagyon szép munka.

Időközben megérkezett hozzá az antológia, a kiadó elküldte a címére, s a kötetről elégedetten nyilatkozik, bár érthető okokból kicsit „zsúfoltnak” érzi, Csuka fordítását pedig ezúttal nyelvileg eltúlzottnak, barokkosnak (*Apoteózis*). Sztoján munkáját jelentősnek ítéli, s tetszik neki, hogy egy szerb foglalkozik a jugoszláv irodalommal.

A további terveket illetően megállapítja, hogy Sztoján nagy kínokkal válogathatott verseiből,

Szuperegó

összehangolva tartalmát és rövid terjedelmet, ezért javasolja a *Szumátrát*. A párizsi verseskötetből még nem sikerült szereznie, de nemsokára Párizsba megy, ott ismerőseitől megszerzi, és mindenképp küldi. A levelet azzal zárja, hogy mindig örül a híreknek Sztojántól a munkásságával kapcsolatban.

Itt következnek egy kis magyarázat, megjegyzés: Sztoján 1961-ben a Móra Kiadótól a *Világírodalom gyöngyszemei* sorozatban a *Jugoszláv költők antológiája* összeállítására, szerkesztésére kapott felkérést. A munkát azonnal el is kezdte, így Crnjanskival a levelezés ennek kapcsán folytatódott, hiszen a kötetben szerepelteti a többi jeles kortárs között, mint például Ivo Andrić, Todor Manojlović, Momčilo Nastasijević, Rastko Petrović...

Az 1963-ban megjelent antológia Vujicsics Sztoján előszavával (ennek dátuma az anyag lezárása, 1962. október) igen színes: a szerb, horvát, szlovén, macedón irodalom bemutatása, a népköltészetektől egészen a hatvanas évek elejéig, a legjobb termékből válogatva.

Crnjanskítól erről az antológiáról visszajelzést a levelek között nem találtam. Crnjanskival azonban az Újvidéki Rádió interjút készített (1974?), a címe: *Stavio sam tačku, azaz Pontot tettem*. (Elérhető a YouTube-on.) Ebben az interjúban Crnjanski nemcsak többször említést tesz Sztojánról, de kiemeli ezt az 1963-as jugoszláv költészeti antológiát, mint ami – szerinte – a legjobb, ami külföldön megjelent!

Végül Crnjanski legutolsó levele, már Belgrádból, kelt 1968. január 22-én. Megköszöni Sztoján (előző évi) december 20-ai levelét és a Szentesről megszerzett és elküldött keresztlevelet. Le-

írja, hogy Opatijában volt kicsit hosszabb ideig, ezért nem találkozhattak Belgrádban, Sztoján tartózkodása idején. Időközben az újvidéki Forum Kiadótól megérkezett hozzá az *Örökös vándorlás* új kiadása, „amely szebb, mint az eddigiek. Úgy tűnik, Csuka fordítása és Thomán korrektori munkája *mestermunka*”. (sic!) Valamint reméli, hogy az Európa kiadása is hasonló lesz.

Feleségével Szlovéniába készülnek, de biztatja Sztojánt, nyugodtan írjon belgrádi címére, a postát rendben megkapja. Ami az esetleges budapesti utazást illeti, az tavasszal volna lehetséges. Érdekelne azonban, milyen volt könyvének budapesti fogadtatása, érdekelné a kritika, mert összevetné a németországi, bécsi, hollandiai és flamand visszhangokkal. Levelének végén ismét köszönetet mond a keresztlevélért, amely számára „érzelmi jelentőségű”. A *Lament nad Beogradom* (*Lamentáció Belgráddért*) című poémát pedig hamarosan ő maga fogja átadni...

Megjegyzés:

- 1/ Crnjanski leveleiből csupán egy-egy mondatot idéztem fordításban, idézőjellel jelölve.
- 2/ A hagyatékban található egy részletes levél 1961-ből, dr. Kátóna Imre főállatorvostól, aki még akkortájt Csongrádban élt, és fiának leírja emlékeit azokról a csongrádi idős kortársakról és barátokról, akik Crnjanskít mint „Csernyánszki Jócót” emlegették.
- 3/ A hagyatékban található, a Csongrádi Városi Könyvtárral folytatott levelezés tanúsága szerint Sztoján saját kezdeményezésére 1974. május 23-án Csongrádra látogatott, és a könyvtárban előadást tartott Crnjanskiról.

Torzó